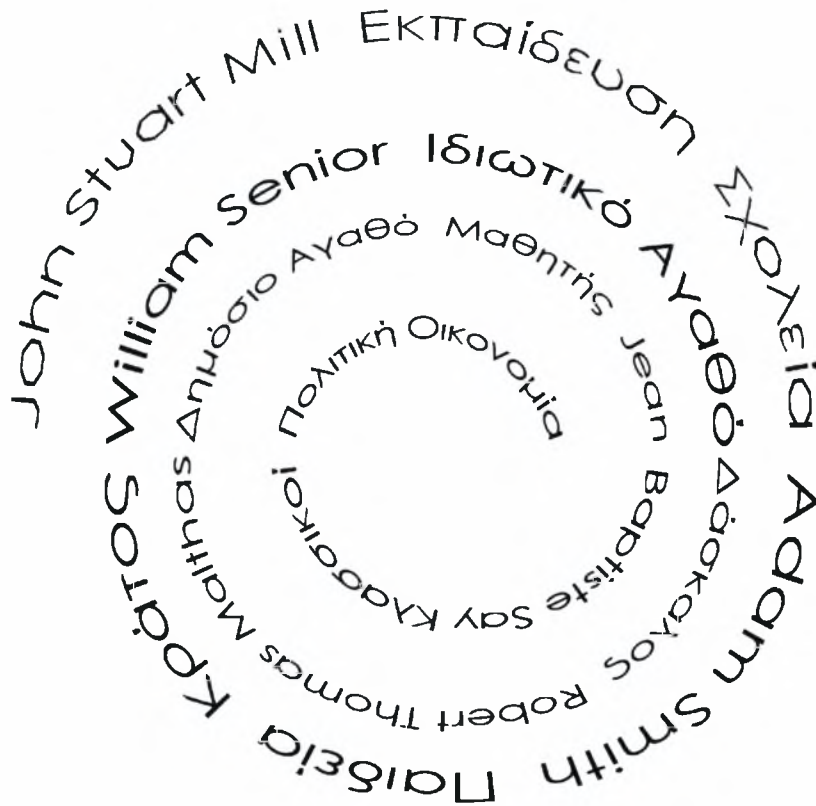

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Θέμα Πτυχιακής Εργασίας:

*“Η Παραγωγή του Αγαθού Παιδεία στην Κλασική
Πολιτική Οικονομία”*

Φοιτητής: Κυριάκος Πέτρου (ΑΜ 1603123)

Επιβλέπων Καθηγητής: Μιχαήλ Ζουμπουλάκης

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 5359/1
Ημερ. Εισ.: 11-06-2007
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΟΕ
2007
ΠΕΤ

Περιεχόμενα

			<u>Σελίδα</u>
<u>1.</u>		Πρόλογος.....	4
	<u>1.1.</u>	Περίληψη.....	4
	<u>1.2.</u>	Abstract.....	5
<u>2.</u>		Εισαγωγή.....	7
	<u>2.1.</u>	Το αγαθό Παιδεία.....	7
	<u>2.2.</u>	Από τον Μεσαίωνα στους Κλασικούς.....	9
	<u>2.3.</u>	Η παιδεία λίγο πριν τους Κλασικούς.....	11
<u>3.</u>		Θεωρίες Κλασικών Οικονομολόγων για την Εκπαίδευση.....	16
	<u>3.1</u>	Adam Smith.....	16
		<u>3.1.1.</u> Η ζωή και το έργο του.....	16
		<u>3.1.2.</u> Ο Smith και η εκπαίδευση.....	17
		<u>3.1.3.</u> Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Smith.....	25
	<u>3.2.</u>	Thomas Robert Malthus.....	25
		<u>3.2.1.</u> Η ζωή και το έργο του.....	25
		<u>3.2.2.</u> Ο Malthus και η εκπαίδευση.....	26
		<u>3.2.3.</u> Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Malthus.....	31
	<u>3.3.</u>	Jean – Baptiste Say.....	32
		<u>3.3.1.</u> Η ζωή και το έργο του.....	32
		<u>3.3.2.</u> Ο Say και η εκπαίδευση.....	33
		<u>3.3.3.</u> Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Say.....	37
	<u>3.4.</u>	Nassau William Senior.....	38

	<u>3.4.1.</u>	Η ζωή και το έργο του.....	38
	<u>3.4.2.</u>	Ο Senior και η εκπαίδευση.....	39
	<u>3.4.3.</u>	Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Senior.....	43
<u>3.5.</u>		John Stuart Mill.....	44
	<u>3.5.1.</u>	Η ζωή και το έργο του.....	44
	<u>3.5.2.</u>	Ο Mill και η εκπαίδευση.....	45
	<u>3.5.3.</u>	Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Mill.....	52
<u>4.</u>		Γενικά Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	53
	<u>4.1.</u>	Τα διδάγματα των κλασικών	53
	<u>4.2.</u>	Προτάσεις για ένα Εκπαιδευτικό Σύστημα.....	57
	<u>4.2.1.</u>	Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση..	58
	<u>4.2.2.</u>	Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.....	61
	<u>4.3.</u>	Επίλογος.....	63
<u>5.</u>		Βιβλιογραφία.....	65

1. Πρόλογος

Σαν φοιτητής της σχολής Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στη διάρκεια του 8^{ου} εξαμήνου φοίτησης μου, αποφάσισα, σε συνεργασία με τον κύριο Μιχαήλ Ζουμπουλάκη να αναλάβω τη συγγραφή της πτυχιακής μου εργασίας με θέμα “Η παραγωγή του αγαθού Παιδεία στην Κλασική Πολιτική Οικονομία”.

Πρώτα από όλα θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Μιχαήλ Ζουμπουλάκη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, τις υποδείξεις και τις διορθώσεις του και κυρίως για τις γνώσεις που μου πρόσφερε.

1.1. Περίληψη

Μέσα από την παρούσα μελέτη προσπάθησα να αναδείξω τις βασικές ιδέες των εκπροσώπων της κλασικής οικονομικής σχολής στο θέμα της παιδείας, με σκοπό να εξαγάγω τα συμπεράσματα από τον καθένα ξεχωριστά και τέλος να υποδείξω τα βασικά συμπεράσματα της κλασικής σκέψης σε ότι αφορά την παιδεία και το εκπαιδευτικό σύστημα. Οι οικονομολόγοι που με τα συγγράμματά τους, κυρίως, με βοήθησαν να προχωρήσω στη μελέτη μου είναι οι Adam Smith, John Stuart Mill, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say και Nassau William Senior.

Ξεκινώντας την μελέτη μου, στην εισαγωγή της πτυχιακής μου, προσπάθησα να εξηγήσω τη ακριβώς είναι αυτό που ονομάζουμε παιδεία και τι είναι εκπαίδευση. Στα επόμενα δύο υποκεφάλαια της εισαγωγής προσπάθησα να κάνω μια όσο το δυνατό πιο μικρή ιστορικά αναδρομή, πρώτα της μετάβασης από τους σκοτεινούς αιώνες του Μεσαίωνα προς την εποχή των Κλασικών, περνώντας από την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό και έπειτα να παρουσιάσω την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η παιδεία στην Μεγάλη Βρετανία λίγο πριν την εμφάνιση του Adam Smith και των υπόλοιπων Κλασικών.

Έπειτα, στο κυρίως θέμα της μελέτης προσπάθησα να αναφέρω με όσο πιο σαφή τρόπο μπορούσα τις ιδέες και σκέψεις περί παιδείας των Smith, Mill, Malthus, Say και Senior. Ο κύριος κορμός της μελέτης απορρέει μέσα από τα βασικότερα έργα των προαναφερθέντων καθώς και από άλλους συγγραφείς οι οποίοι στο έργο τους ανέφεραν τις εκπαιδευτικές ιδέες των κλασικών καθώς και τις ιδέες τους περί κοινωνικού κράτους. Έπειτα χρησιμοποιώντας τα συμπεράσματα από τον κάθε ένα

προσπάθησα να τα συνδυάσω όλα μαζί με σκοπό να παρουσιάσω τις ομοιότητες τους και τις τυχόν διαφορές τους με τελικό μου στόχο να καταλήξω στα βασικά συμπεράσματα της εκπαιδευτικής πολιτικής της κλασικής οικονομικής σχολής.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης προσπάθησα, με όσο το δυνατό πιο απλά λόγια, να αναδείξω τις δικές μου σκέψεις και απόψεις σε ότι αφορά τη λειτουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος. Ο λόγος που μπήκα σε αυτό τον πειρασμό, είναι ότι βρήκα κάποια κοινά σημεία μεταξύ των δικών μου σκέψεων με τις απόψεις των κλασικών περί αποτελεσματικής παιδείας. Έτσι μελετώντας βαθύτερα τα συγγράμματα τους, και κυρίως του John Stuart Mill, με βοήθησαν να δημιουργήσω μια καλύτερη και πιο ολοκληρωμένη γνώμη γύρω από το θέμα της παιδείας.

1.2. Abstract

With this study work, I tried to emphasize (render) the basic ideas (views) of the representatives of the classic economic school, as concern to the education, in order to extrapolate the outcome of the classical thoughts with respect to education and the educational system. The economists, who with their writings helped me a lot to my study work, are Adam Smith, John Stuart Mill, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say and Nassau William Senior.

With the introduction of my essay, I tried to give explanations of the correct meaning of the education. In the following two sub-chapters of the introduction, I tried to present a historical overview of the transfer from period of the dark ages (or middle ages) to the classic age though the Renaissance and the Enlightens, and then to present the status of the education just before the appearance of Adam Smith and the other Classics economists.

In the main chapter of my essay, I tried to express, as much this was possible, the ideas and thoughts about the education of Adam Smith, John Stuart Mill, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say and Nassau William Senior. The main frame of the essay is a resultant through the writings of the abovementioned authors and some of the authors who, in their essays they expressed the educational ideas of the classics as well as their ideas about the social state. Then using the conclusions from the each one I tried to combine all together with a view to present their resemblances and their

chances differences with my final objective to lead to the basic conclusions of educational policy of classic economic faculty.

In the last chapter of my essay, I tried simply and with only few words to emphasize my views and opinions with respect to the function of an educational system. The main reason for that is because I found some common points between my thoughts with those of the Classics for an effective education. A deep study of their work and mainly that of John Stuart Mill, they helped me to create a better and more comprehensive view on the subject of education.

2. Εισαγωγή

2.1. Το αναθό Παιδεία

Ένα από τα πιο πολυσυζητημένα και πιο σημαντικά αγαθά που παράγονται σήμερα είναι αυτό που ονομάζουμε παιδεία ή εκπαίδευση. Κατέχει μια από τις πρωταρχικές υποσχέσεις κάθε προεκλογικής καμπάνιας, προβάλλεται καθημερινά στα πρώτα θέματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και αποτελεί πρώτο θέμα στις συζητήσεις ανάμεσα στους ανθρώπους.

Τι σημαίνει όμως παιδεία; Τι σημαίνει εκπαίδευση; Ας δούμε καλύτερα τι σημειώνεται στο λεξικό του κ. Μπαμπινιώτη:

“Παιδεία : Η καλλιέργεια των νοητικών, των ψυχικών και των σωματικών δυνάμεων των νέων μέσα από ένα γενικό και προκαθορισμένο από κάθε χώρα εκπαιδευτικό (σχολικό) σύστημα. Σκοπός ενός τέτοιου συστήματος είναι να παράσχει παιδεία. Η λέξη παιδεία στην Αρχαία Ελληνική σήμαινε ό,τι περίπου η σημερινή λέξη κουλτούρα, δηλαδή τη γενικότερη πνευματική και ψυχική καλλιέργεια του ανθρώπου και μαζί τον πολιτισμό. Σήμερα με την σημασιολογική αντίθεση τεχνικού / υλικού πολιτισμού και καλλιέργειας / κουλτούρας, το παιδεία δηλώνει μόνο την καλλιέργεια, κυρίως μέσα από τη σχολική εκπαίδευση, αλλά και εκτός αυτής με γενικότερη έννοια. Η λέξη εκπαίδευση αναφέρεται κυρίως στην παιδεία που παρέχει το σχολικό σύστημα (προσχολική-πρωτοβάθμια / στοιχειώδης - δευτεροβάθμια / μέση - τριτοβάθμια / ανώτατη εκπαίδευση), στο ίδιο σύστημα (εκπαιδευτικό σύστημα) και στους λειτουργούς του (εκπαιδευτικούς). Ωστόσο, το σχολείο και η εκπαίδευση γενικότερα αποβλέπουν όχι μόνο στην παροχή γνώσεων αλλά και στην καλλιέργεια της προσωπικότητας, στη διάπλαση του χαρακτήρα τους και στην εν γένει διαπαιδαγώγησή τους. Η ανάπτυξη του ψυχικού κόσμου τού μαθητή, του ήθους, των μορφών συμπεριφοράς του και γενικότερα η ανάπτυξη και άσκηση όλων των πλευρών της προσωπικότητας τού μαθητή που δεν έχουν σχέση με τη γνώση, συνιστούν ότι αποκαλούμε αγωγή”¹.

Η συστηματική παιδεία ξεκίνησε χιλιάδες χρόνια πριν από την αρχαία Ελλάδα. Μέσα στην πάροδο των αιώνων για να φτάσουμε εδώ που είμαστε σήμερα, πέρασαν χρόνια

---

¹ Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, 2^η έκδοση, εκδόσεις Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα 2002, σ. 1300

σκοτεινά, βίαια αλλά και χρόνια, που μέσα από επαναστάσεις και εξεγέρσεις, εμφανίζονται νόμοι που προχώρησαν την εκπαίδευση πολλά βήματα μπροστά.

Το σημείο που πρέπει να τονίσουμε, είναι η διαμάχη για το αν η παιδεία είναι ιδιωτικό ή δημόσιο αγαθό. Σε αυτό το ερώτημα η απάντηση είναι πάντα δύσκολη και διφορούμενη και βρίσκεται ανάμεσα στα δύο άκρα συζήτησης. Στην παρούσα εργασία αυτό που μπορούμε να κάνουμε, είναι να δούμε τι είναι δημόσιο και τι ιδιωτικό αγαθό.

Ιδιωτικά αγαθά: Κατανέμονται στα μέλη της κοινωνίας μέσω εκούσιων ανταλλαγών, στο πλαίσιο του μηχανισμού της αγοράς. Τα κύρια χαρακτηριστικά τους είναι:

1. Κάθε μέλος της κοινωνίας αποφασίζει αν θα αποκτήσει το αγαθό, ανάλογα με τη χρησιμότητα και την τιμή του
2. Το ιδιωτικό αγαθό ανήκει στον ιδιοκτήτη του και εκείνος αποφασίζει για τον τρόπο χρήσης του.
3. Κανένας άλλος δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει αυτό το αγαθό χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη ή χωρίς να πληρώσει αντίτιμο σε αυτόν²

Δημόσια αγαθά: Κατανέμονται αδιαίρετα σε όλη την κοινωνία, έξω από το πλαίσιο του μηχανισμού της αγοράς και τα κύρια χαρακτηριστικά τους είναι:

1. Κάθε μέλος της κοινωνίας έχει πρόσβαση στο αγαθό, ανεξάρτητα από τη χρησιμότητα που του αποδίδει και τη διάθεση του να το αποκτήσει
2. Ο χρήστης του δημόσιου αγαθού δεν πληρώνει αντίτιμο για το όφελος που απολαμβάνει
3. Δεν υπάρχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας για τα δημόσια αγαθά³

Κλείνοντας αυτή την πολύ μικρή παρένθεση, θα ήθελα να τονίσω ξανά πόσο σημαντική είναι η παιδεία στην διαμόρφωση τόσο του ατόμου, όσο και ολόκληρης της κοινωνίας. Για αυτό το λόγο, είναι αναγκαίο οι εκάστοτε κυβερνήσεις όλων ανεξαιρέτως των κρατών, να προωθήσουν διάφορες πολιτικές, όσον αφορά το θέμα της εκπαίδευσης, ώστε να φτιάξουν καλύτερες κοινωνίες και πιο ανταγωνιστικές στην παγκόσμια κοινωνία της γνώσης. Η σπουδαιότητα της παιδείας όμως δεν πρέπει να μας κάνει απερίσκεπτους, να ζητάμε δηλαδή περισσότερα χρήματα και πόρους από

---

² N. Gregory Mankiw, Αρχές της Οικονομικής, εκδόσεις Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2001, σ. 388

³ N. Gregory Mankiw, στο ίδιο, σ. 389

τους προϋπολογισμούς, αλλά ν' απαιτήσουμε πόρους αποτελεσματικούς και κατάλληλους που θα μας βοηθήσουν να καταφέρουμε αυτό που είναι πρέπων και αναγκαίο.

2.2. Από τον Μεσαίωνα στους Κλασικούς

Αν είχαμε μπροστά μας μια τεράστια ιστορική κλίμακα, στο σημείο που θα αναγραφόταν ο 6^{ος} αιώνας μΧ θα σημειώναμε το τέλος των αρχαίων χρόνων και την αρχή των νεότερων με την έλευση του επονομαζόμενου Μεσαίωνα. Ιστορικοί έχουν σαν βάση έναρξης των “σκοτεινών αιώνων” την κατάλυση του Ρωμαϊκού δυτικού κράτους (476μΧ) και τον θάνατο του Ιουστινιανού Α (565μΧ), του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα. Η εποχή του Μεσαίωνα διάρκησε 1000 χρόνια περίπου και χαρακτηριζόταν από το θρησκευτικό φανατισμό και την οπισθοδρόμηση. Τέλος σε αυτή την σκοτεινή χιλιετηρίδα της Ευρώπης έδωσαν τα 200 χρόνια (14^{ος} - 16^{ος} αιώνας) που διάρκησε η Αναγέννηση και είχε σαν κορύφωση της τον Διαφωτισμό. Μέσα σε αυτές τις δύο εκατονταετίες βλέπουμε μια επανασύνδεση της Δύσης με την κλασική αρχαιότητα, την απορρόφηση και την δημιουργία γνώσης (κυρίως μαθηματικών), την ανάπτυξη του Ουμανισμού, την δημιουργία εφευρέσεων (πχ τυπογραφική μηχανή) καθώς και την αρχή των μεγάλων επιχειρήσεων και του αποικισμού.

Μέχρι τότε οι όροι οικονομία, χρήμα και ελευθερία, ήταν όροι ασαφείς που χρησιμοποιούνταν σπάνια και όταν αυτό γινόταν, βρίσκονταν κάτω από την “ιερή” στέγη της εκκλησίας. Οι κοινωνιολογικές και οικονομικές ανακατατάξεις που έγιναν λόγω της Αναγέννησης, είχαν σαν αποτέλεσμα την ίδρυση της πρώτης Σχολής (για πολλούς δεν θεωρήθηκε σχολή), του Εμποροκρατισμού. Οι κύριες ανακατατάξεις που βοήθησαν ήταν:

1. η θρησκευτική μεταρρύθμιση και η απελευθέρωση του ατόμου από το θρησκευτικό έλεγχο
2. Η δημιουργία εθνικών κρατών και η εμφάνιση μεγαλεμπόρων και εμπορικών εταιρειών
3. Ο Ουμανισμός

4. Οι τεχνολογικές και άλλες ανακαλύψεις.⁴

Οι κύριες εμποροκρατικές ιδέες που επικράτησαν, ήταν ο πλούτος του κράτους, η χαμηλή αμοιβή εργασίας (έτσι ώστε η τιμή προσφοράς των αγαθών να είναι χαμηλή και οι εργάτες να αναγκάζονται να δουλεύουν περισσότερο) και τέλος η μείωση του ύψους του τόκου, ώστε να αυξηθούν οι επενδύσεις, να υπάρξει θετικό εμπορικό ισοζύγιο και να αυξηθεί ο πλούτος του κράτους. Κύριοι εμπνευστές των εμποροκρατικών ιδεών ήταν οι Gerard de Malynes, Edward Misselden, T.Mun και ο Samuel Fortrey.

Κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα έχουμε μια νέα φιλοσοφική και κοινωνικοοικονομική θεωρία στη Γαλλία, τη Φυσιοκρατική Σχολή. Οι εκπρόσωποι της ήταν οι πρώτοι που ονομάστηκαν οικονομολόγοι και αποτέλεσαν τη πρώτη συμμαχία σχολή της οικονομικής σκέψης. Οι φυσιοκράτες αποσκοπούσαν στην ίδρυση ενός οικονομικού συστήματος στηριζόμενου σε φυσικούς νόμους οι οποίοι θα έπρεπε να ακολουθηθούν πιστά χάρις της σταθερότητας και της ευημερίας. Το σύνθημα της οικονομικής τους πολιτικής ήταν “Αφήστε τα πράγματα να συμβούν, αφήστε τα να ακολουθήσουν τον δρόμο τους”. Οι βασικές οικονομικές τους αντιλήψεις ήταν:

1. Η αρχή του ατομικού συμφέροντος
2. Ο πλούτος ενός κράτους ισοδυναμεί με την παραγόμενη ποσότητα αγαθών και κυρίως της γεωργίας
3. Οποιαδήποτε εξωτερική παρέμβαση στην κυκλοφορία και διανομή του εισοδήματος θα διαταράξει την αρμονία του συστήματος και θα δημιουργήσει κρίση ανισορροπίας.⁵

Οι αδυναμίες τους ήταν ότι, δεν αναγνώριζαν πως ο ελεύθερος ανταγωνισμός στη γεωργία θα οδηγούσε σε μείωση των τιμών και δεν τόνισαν τον ρόλο του επιχειρηματία – καινοτόμου, που μπορεί να δημιουργήσει πλεόνασμα όχι μόνο στο βιοτεχνικά αλλά και στον γεωργικό τομέα. Κυριότεροι εκπρόσωποι της σχολής των φυσιοκρατών ήταν ο Francois Quesnay, ο Dupont de Nemours, ο A.R.Turgot, ο Marcier de la Riviere και ο Μαρκήσιο de Mirubeau.

---

⁴ Σταύρος Α. Δρακόπουλος, Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης, Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης: μια επισκόπηση, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 37

⁵ Σταύρος Α. Δρακόπουλος, Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης, το ίδιο, σ. 63

2.3. Η παιδεία λίγο πριν τους Κλασικούς

Το 1776 έχουμε την έκδοση του βιβλίου του Adam Smith “The Wealth of Nations” (ο πλούτος των εθνών) και ταυτόχρονα τη γέννηση της κλασικής οικονομικής σκέψης. Η κλασική οικονομική σκέψη ή η Κλασική Πολιτική Οικονομία, για πολλούς θεωρείται ίσως η σημαντικότερη οικονομική σχολή με πολλούς υποστηρικτές αλλά και πολέμιους, ακόμη και σήμερα, 250 χρόνια μετά. Οι συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην Ευρώπη, και κυρίως στην Αγγλία, αφορούσαν την πνευματικά και οικονομική άνθηση, κάτι που οδήγησε την κοινωνία στο να έχει φιλελεύθερες ιδέες. Έχουμε για πρώτη φορά την χρησιμοποίηση του όρου επιστήμη των οικονομικών και πατέρας αυτής θεωρείται ο Adam Smith. Οι βάσεις της κλασικής σχολής οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την ανάπτυξη των θεωριών τους ήταν:

1. Η ύπαρξη ατομικής ιδιοκτησίας (το ατομικό κίνητρο ερμηνεύει και προσδιορίζει τις οικονομικές πράξεις των ατόμων)
2. Η κυριαρχία του ελεύθερου εμπορίου και η μικρή κρατική παρέμβαση
3. Αυτό που τους ενδιαφέρει κυρίως είναι η μακροχρόνια πορεία της οικονομίας ως σύνολο
4. Το θέμα της αξίας και της κατανομής των παραγωγικών πόρων είναι ο θεμέλιος λίθος της οικονομικής επιστήμης⁶

Κύριοι εκπρόσωποι της κλασικής πολιτικής οικονομίας είναι ο Adam Smith, ο David Ricardo, ο Jean – Baptiste Say, ο John Stuart Mill, ο N.W.Senior, ο T.R.Malthus κτλ. Κατά το τέλος του 17^{ου} αιώνα και στις αρχές του 18^{ου} ήταν γενικά παραδεκτό, τόσο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, το εκπαιδευτικό σύστημα της Σκωτίας ήταν κατά πολύ ανώτερο από αυτό της Αγγλίας. Ο κύριος λόγος για αυτή την διαφορά, για όλους τους μελετητές, ήταν η νομοθεσία των δύο αυτών χωρών.⁷

Στη Σκωτία το 1696 επιβάλλεται ένας νόμος που υποχρεώνει την κάθε κοινότητα να χτίσει σχολεία καθώς και σπίτι όπου θα φιλοξενηθεί ο τοπικός δίδασκαλος. Ο νόμος επέβαλλε αυτή την υποχρέωση στον ιδιοκτήτη τη γης, τον γαιοκτήμονα. Ο τοπικός δάσκαλος θα ήταν υπεύθυνος για την εκπαίδευση των παιδιών της κοινότητας και ο μισθός του θα προερχόταν από ένα μικρό σταθερό μισθό και από δίδακτρα που θα κατέβαλλαν οι γονείς και οι μαθητές. Έτσι η Σκωτία κατάφερε κατά το τέλος του 18^{ου}

⁶ Σταύρος Α. Δρακόπουλος, Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης, το ίδιο, Αθήνα 2003, σ. 63

⁷ Edwin G. West, Private versus Public Education: A Classical Economic Dispute, Journal of Political Economy, Vol. LXXII, No. 5, October 1964.

αιώνα να έχει την μεγάλη πλειοψηφία των νέων της με γνώση της βασικής εκπαίδευσης. Με το πέρασμα του χρόνου ο πληθωρισμός μείωνε την πραγματική αξία του σταθερού μισθού του δασκάλου (που δεν είχε αυξηθεί από την αρχή του νόμου) και έτσι ο κύριος όγκος των εισοδημάτων του ήταν τα δίδακτρα που έπαιρνε από τους μαθητές. Έτσι όπως είναι φυσικό οι αποδοτικότεροι δάσκαλοι, με την μεγαλύτερη φήμη, έπαιρναν υψηλότερο μισθό – δίδακτρα. Ο δάσκαλος στην Σκωτία πληρωνόταν για να εκπληρώνει τις επιθυμίες των γονιών και των μαθητών. Χαρακτηριστική είναι η παρομοίωση του Robert Lowe “στην Σκωτία πωλούν την εκπαίδευση όπως ο παντοπώλης πωλεί τα σύκα”⁸.

Αντίθετα τον ίδιο καιρό στην Αγγλία η κατάσταση στην εκπαίδευση ήταν τελείως διαφορετική. Το 1665 έχουμε τον νόμο Test Act ο οποίος αποκλείει τους αποστάτες από τα σχολεία και απαγορεύει στους καθολικούς και εβραίους να πηγαίνουν στο πανεπιστήμιο. Αντίθετα σε ότι αφορά τους δασκάλους μέσης εκπαίδευσης, για να διδάξουν χρειαζόνταν ειδική άδεια από την εκκλησιαστική αρχή. Σαν αποτέλεσμα πολλοί διδάσκαλοι οι οποίοι ήθελαν και μπορούσαν να διδάξουν αποτρέπονταν κυρίως για να προστατευθούν οι ήδη υπάρχοντες δάσκαλοι από τον πιθανό ανταγωνισμό.

Εκτός από την νομοθεσία που υπήρχε στην Αγγλία σε ότι αφορά το κομμάτι της εκπαίδευσης υπήρχε η παράδοση της Αγγλικής παιδείας που δεν την αφήνει να ανθήσει έτσι όπως γινόταν στην Σκωτία. Ήταν η διαδικασία της Χορηγίας. Ο τρόπος με τον οποίο αμειβόταν και συντηρούταν το εκπαιδευτικό σύστημα. Η χρηματοδότηση των σχολείων και των κολεγίων, γινόταν από κεφάλαια που κληροδοτήθηκαν από εύπορους ευεργέτες. Αυτό, είχε σαν αποτέλεσμα να μην ακολουθούνται οι επιθυμίες των γονιών, η αξία και η φήμη του δασκάλου να μην αμείβονται κατάλληλα και με το πέρασμα του χρόνου οι αρχικοί στόχοι των ιδρυμάτων να ερμηνεύουν τα ενδιαφέροντα των διοικούντων του συστήματος⁹.

Ο πρώτος συγγραφέας που τον 18^ο αιώνα ασκεί κριτική στο Αγγλικό σύστημα ήταν ο Turgot:

“Endowments, whatever be their utility, carry in themselves an irremediable vice which they derive from their very nature - the impossibility of maintaining the execution of their purpose.

---

⁸ Edwin G. West, το ίδιο

⁹ Edwin G. West, στο ίδιο

Founders deceive themselves very grossly if they imagine that their zeal will communicate itself from age to age to the person charged with the perpetuation of its effects. . . . There is every ground to presume that an endowment, however useful it may appear, will become one day useless at least, perhaps injurious, and will be so for a long time”¹⁰.

Με λίγα λόγια δηλαδή, τόνισε ότι οι χορηγίες, από την ίδια την φύση τους έχουν την αδυναμία να κρατήσουν την εκτέλεση του σκοπού τους. Ο λόγος είναι ότι ο ζήλος των χορηγών, δεν θα διαβιβαστεί στο πρόσωπο που είναι χρεωμένο με την διαίωνιση του αποτελέσματος. Έτσι θεωρεί ότι η χρηματοδότηση, όσο χρήσιμη μπορεί να είναι, θα γίνει μια μέρα άχρηστη και επιβλαβής και ότι αυτό θα γίνει σε ένα μεγάλο βάθος χρόνου.

Επίσης το σύστημα των χορηγιών έκανε τον Adam Smith να διαφωνήσει με την όλη του φιλοσοφία. Και ο κύριος λόγος της κριτικής του ήταν ότι, έχοντας μια σφαιρική ιδέα τόσο στο εκπαιδευτικό σύστημα της Αγγλίας όσο και στο εκπαιδευτικό σύστημα της Σκωτίας, έβλεπε τις διαφορές:

“The endowments of schools and colleges have necessarily diminished more or less the necessity of application in the teachers. Their subsistence, so far as it arises from their salaries, is evidently derived from a fund altogether independent of their success and reputation in their particular professions”¹¹.

Με απλά λόγια λει ότι οι χορηγίες στα σχολεία και τα κολέγια μείωσαν την ανάγκη της αίτησης των δασκάλων. Η συντήρηση των δασκάλων όπως αυτή καθορίζεται από το μισθό τους, είναι αποδεδειγμένο ότι παράγεται ανεξάρτητα από την επιτυχία και την φήμη τους στο συγκεκριμένο επάγγελμα.

Τόσο ο Malthus όσο και ο McCulloch υποστήριξαν ότι, αν ο μισθός του δασκάλου προερχόταν από τους μαθητές και τους γονείς, αυτός θα είχε κίνητρο να αυξήσει τον αριθμό των μαθητών του, κυρίως βάση της ποιότητας μάθησης και της φήμης του.

---

¹⁰ Turgot, άρθρο στο “Foundations” στην Encyclopedia

¹¹ Smith, Adam (1776), Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, εκδόσεις Penguin Book, London 1986, p.250

Επίσης ο Smith υποστήριξε ότι τα άτομα θα έπρεπε να ήταν ελεύθερα να διαλέγουν τους δασκάλους τους αφού θα έβρισκαν ένα καλύτερο δάσκαλο για αυτούς από ότι αυτόν που θα τους έβρισκε το κράτος. Η σκέψη αυτή του Smith πάρθηκε από τους κλασικούς Έλληνες.¹²

Στον αιώνα που ακολούθησε από την έκδοση του “Πλούτου των Εθνών”, η Αγγλική εκπαιδευτική σκηνή άλλαξε γρήγορα. Η Γαλλική Επανάσταση προκάλεσε μια νευρική αντίδραση στην Αγγλική διακυβέρνηση και οι τρόποι μετάδοσης της γνώσης έγιναν ύποπτοι. Έτσι οι κυβερνήσεις προέβησαν σε εχθρικές ενέργειες κατά του τύπου και επέβαλαν τον φόρο εγγράφου (που κατά τον McCulloch και τον James Mill είναι ένας φόρος στην γνώση). Την περίοδο 1800 – 1830 παρακολουθούμε την αποτυχία στην κατάργηση του Test Acts όσο και το νομοσχέδιο που εγκρίθηκε το 1807 του Samuel Whitbread που έλεγε να καθιερώσει μια τοπικιστική εκπαίδευση στην Αγγλία.

Με την νίκη των Whigs (κόμμα των Φιλελεύθερων) το 1832, ακολούθησε μια γρήγορη αντίδραση προς την αντίθετη κατεύθυνση και ένας νομοθετικός ενθουσιασμός. Ο J.A.Roebuck, συνεχιστής των Utilitarians (ωφελμιστών), παρουσίασε ένα εκπαιδευτικό νομοσχέδιο το 1833 που είχε σαν αποτέλεσμα το κοινοβούλιο να δώσει την πρώτη ετήσια επιχορήγηση για την παιδεία (επιχορήγηση που ισχύει μέχρι και σήμερα). Το 1837 οι επίτροποι, εξουσιοδοτήθηκαν να φτιάξουν ένα σχολείο, στο οποίο θα πήγαιναν τα παιδιά άπορων περιοχών, ώστε να μην δέχονται κακές επιρροές στα φτωχοκομεία. Ο λόγος που έγιναν αυτά τα νέα νομοθετήματα, ήταν η επιρροή του Chadwick, που είχε λίγο πριν εκλεγεί στη γραμματεία της επιτροπής του νόμου για την φτώχεια. Επίσης, το 1840, έχουμε μια πιο συστηματική εκπαίδευση των φτωχών παιδιών, για να μπορέσουν να βοηθήσουν ουσιαστικότερα την παραγωγική ζωή της χώρας.¹³

Το 1861 από τα 2,655,767 του συνόλου των παιδιών της Αγγλίας τα 2,535,462 πήγαιναν σχολείο και κατείχαν την βασική εκπαίδευση, δηλαδή μόνο το 4,5% των παιδιών ήταν εκτός του συστήματος. Αυτό φυσικά οφειλόταν στα δημόσια και τα ιδιωτικά σχολεία αλλά και σε εθελοντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που κυρίως κατευθύνονταν από την εκκλησία. Επίσης ενώ το 1833 η πρώτη επιχορήγηση ήταν £20,000 το 1858 η επιχορήγηση πήγε στα £663,435¹⁴. Η επιχορήγηση αυτή

---

¹² Edwin G. West, στο ίδιο

¹³ Edwin G. West, στο ίδιο

¹⁴ 1861 Schools Inquiry Commission, I, 79, Edwin G. West, στο ίδιο

εποπτευόταν από την επιτροπή του συμβουλίου για την εκπαίδευση, που σαν πρώτο πρόεδρο, το 1839, είχε τον Dr Kay (1804 – 77) που αργότερα ονομάστηκε Sir James Kay Shuttleworth).

3. Θεωρίες Κλασικών Οικονομολόγων για την Εκπαίδευση

Στο κεφάλαιο αυτό της εργασίας μου, θα αναφερθώ στη συνεισφορά κάποιων από τους κλασικούς στο θέμα της παιδείας. Οι κλασικοί οικονομολόγοι στους οποίους θα αναφερθώ είναι ο Adam Smith, ο John Stuart Mill, ο Thomas Robert Malthus, ο Jean – Baptiste Say και ο Nassau William Senior.¹⁵

Για τον κάθε ένα από τους οικονομολόγους στους οποίους αναφέρομαι, παραθέτω πρώτα μερικά σημεία για την ζωή και το έργο τους, ακολούθως για τις εκπαιδευτικές τους ιδέες και τέλος τα βασικά συμπεράσματα από την εκπαιδευτική τους θεωρία.

3.1. Adam Smith (1723 – 1790)

3.1.1. Η ζωή και το έργο του

Ο Adam Smith, ο πατέρας της Οικονομικής, γεννήθηκε στις 5 Ιουνίου το 1723 στην παραθαλάσσια εμπορική πόλη της Σκωτίας Kirkaldy. Ο πατέρας του ήταν τελωνειακός ελεγκτής και δικηγόρος, θεωρείτο δε μετρίως εύπορος, και πέθανε προτού γεννηθεί ο Smith. Η μητέρα του, Μαργαρίτα, του γένους Douglas, ήταν κόρη ευκατάστατου γαιοκτήμονα και λόγω του ότι τον ανάθρεψε μόνη της, υπήρχε πάντα μια ιδιαίτερη σχέση αγάπης μεταξύ των δύο.

Η φοίτηση του, άρχισε στο κλασικό σχολείο της γενέτειρας του και στα 14 του εγγράφηκε στο Πανεπιστήμιο της Γλασκόβης όπου ο κύριος καθηγητής του και για πολλούς ο μέντορας του, ήταν ο ηθικοφιλόσοφος Hutcheson. Το 1740 μετεγγράφηκε με υποτροφία στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, που παρέμεινε μέχρι το 1746 σπουδάζοντας αρχαίες γλώσσες, αγγλική, γαλλική και ιταλική φιλολογία καθώς και φιλοσοφία. Μετά το τέλος των σπουδών του, εγκατάλειψε την σταδιοδρομία του θεολόγου που ακολουθούσε. Το 1748 προσκαλείται στο Εδιμβούργο να διδάξει εξωπανεπιστημιακά μαθήματα στην Αγγλική φιλολογία και την αισθητική. Το 1751 εκλέγεται καθηγητής Λογικής στο Πανεπιστήμιο της Γλασκόβης και έπειτα της

---

¹⁵ Η βάση, για την περιγραφή των βασικών τους ιδεών, προέρχεται από τα σημαντικότερα τους βιβλία, καθώς και από βιβλιογραφία τρίτων και η βιογραφία τους από το Internet και πιο συγκεκριμένα από την ιστοσελίδα <http://en.wikipedia.org>.

ηθικής φιλοσοφίας. Δίδαξε μέχρι το 1764 φυσική φιλοσοφία, ηθική, δίκαιο, πολιτική και μεταφυσική. Το 1764 μέχρι και το 1766 ανέλαβε την μόρφωση του νεαρού Δούκα του Buccleugh. Σ' αυτά τα χρόνια, περιόδευσε κυρίως στη Νότια Γαλλία, και επικοινωνήσε με τα μεγάλα "πνεύματα" της εποχής όπως τον d'Alembert, τον Helvetius, τον Mirambeau, τον Turgot και άλλους.

Το πρώτο του σημαντικό βιβλίο, εκδόθηκε το 1759 με τίτλο "Theory of moral Sentiments". Μέσω αυτού του βιβλίου, ο Smith αναγνωρίστηκε σαν ένας από τους μεγαλύτερους Άγγλους ψυχολόγους και ηθικολόγους. Κατά την χρονιά της Αμερικανικής επανάστασης, το 1776, κυκλοφόρησε η πρώτη έκδοση της οικονομικής του εργασίας "The Wealth of Nations", που θεωρείται το πρώτο βιβλίο πολιτικής οικονομίας. Το 1778 κυκλοφόρησε η δεύτερη έκδοση του βιβλίου και από τότε μέχρι σήμερα ακολούθησαν πολλές.

Ο σπουδαίος αυτός φιλόσοφος πέθανε το 1790 στο Εδιμβούργο, από γεροντική εξασθένηση, λίγο μετά αφού είχε εκλεγεί Λόρδος Πρύτανης του Πανεπιστημίου της Γλασκόβης. Λίγο πριν το θάνατο του, έκαψε ότι υλικό είχε συγκεντρώσει για τα έργα του και ότι χειρόγραφο του ήταν ατελές.

3.1.2. Ο Smith και η εκπαίδευση

Ο Adam Smith αναφέρεται στην εκπαίδευση στο πέμπτο βιβλίο του "Πλούτου των Εθνών". Πρώτα να τονίσουμε ότι ο Smith ζει μετά από τους Φυσιοκράτες, ακολουθεί τις φιλελεύθερες ιδέες και έχει γνώση για τις εκπαιδευτικές πολιτικές τόσο της Αγγλίας, όσο και της Σκωτίας.

Η σημαντικότερη κριτική του Smith στο τότε υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα της Αγγλίας, αφορούσε τη "Χορηγία". Όπως τονίζει χαρακτηριστικά, η επιτυχία, η αξία και η φήμη των δασκάλων – παιδαγωγών είναι ανεξάρτητη από το μισθό τους, αφού αυτός προέρχεται από τις χορηγίες.

"Their subsistence, so far as it arises from their salaries, is evidently derived from a fund altogether independent of their success and reputation in their particular professions".¹⁶

---

¹⁶ Adam Smith, το ίδιο, p.283

Όπως τονίζει, σε μερικά σχολεία, ο κυριότερος όγκος του εισοδήματος που παίρνει ο δάσκαλος – παιδαγωγός, προέρχεται από εισφορές ή δίδακτρα που καταβάλλουν οι γονείς και οι μαθητές. Το έσοδο που παίρνει ο καθηγητής από τον μαθητή, ο Adam Smith το ονομάζει “φυσικό” έσοδο, ενώ αντίθετα το “γενικό” έσοδο του είναι αυτό που παίρνει από το κράτος.¹⁷ Έτσι για να αυξήσει το εισόδημα του, θα προσπαθήσει να αυξήσει τη φήμη του μέσα από την καλή και επιμελή δουλειά, με αποτέλεσμα να αυξήσει τον αριθμό των μαθητών του, κυρίως κερδίζοντας από αυτούς ευνοϊκά προς το πρόσωπο του συναισθήματα (και σαν τέτοια εννοούμε την ευγνωμοσύνη και την συμπάθεια).

Αντίθετα όμως, αν κάτω από όλες τις συνθήκες (φήμη, επιτυχία, ευνοϊκά συναισθήματα κτλ) το εισόδημα του παραμένει σταθερό, το πιο λογικό συμπέρασμα είναι ότι, είτε παραμέλησε το έργο του, είτε δεν το παράγει σωστά. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει το χρηματικό κίνητρο. Είτε το άτομο δουλέψει αποτελεσματικά είτε όχι, είτε καταφέρει να περάσει την γνώση είτε όχι, το αποτέλεσμα στο μισθό του θα είναι το ίδιο. Ένας από τους τρόπους αντιμετώπισης της αναποτελεσματικότητας του συστήματος, και κυρίως των αναποτελεσματικών καθηγητών, που πολλοί υποστήριζαν (ανάμεσα σε αυτούς ήταν αρχικά και ο Smith) ήταν η ύπαρξη μιας εξωτερικής εξουσίας η οποία θα ήταν υπεύθυνη για τη επιθεώρηση των καθηγητών.¹⁸ Με το πέρας όμως του χρόνου ο Smith άλλαξε τη γνώμη για αυτή την εξωτερική εξουσία. Ο λόγος ήταν πως πίστευε ότι αν αυτή η εξουσία ασκείται από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό θεσμό, θα επακολουθήσει το φαινόμενο της αμοιβαίας ανοχής στην παραμέληση του εκπαιδευτικού έργου. Από την άλλη αν η εξουσία αυτή ανήκει σε ένα όργανο εκτός εκπαιδευτικού συστήματος, τότε θα επέβαλλε την λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά δεν θα μπορούσε να επιβάλει την αποτελεσματικότητά του.

“It is the interest of every man to live as much at his ease as he can; and if his emoluments are to be precisely the same, whether he does, or does not perform some very laborious duty, it is certainly his interest, at least as interest is vulgarly understood, either to neglect it altogether, or, if he is subject to some authority which will

---

¹⁷ Διονύσης Ν. Γράβαρης, Εκπαιδευτική και πολιτική οικονομία, Αρχές εκπαιδευτικής πολιτικής στους A. Smith, J. St. Mill και A. Marshall, εκδόσεις Σάκη Καραγώργα, Αθήνα 1994, σ. 17

¹⁸ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 21

not suffer him to do this, to perform it in as careless and slovenly a manner as that authority will permit".¹⁹

Σε ένα τέτοιο ίδρυμα, υποστηρίζει, οι καθηγητές είναι αδιάφοροι, ίσως και επιεικείς, με τους υπόλοιπους καθηγητές που παραμελούν το καθήκον για την εκπαίδευση, αφού και αυτοί θα δικαιούνται να το πράξουν. Επίσης είναι κάθετα αντίθετος με μία ξένη επιτροπή επιθεώρησης επειδή όπως υποστηρίζει είναι συχνά αμαθής και ιδιότροπη προς το αντικείμενο της εκπαίδευσης.

Κατακρίνει τα πανεπιστήμια, στα οποία προνόμιο αποφοίτησης έχουν, όχι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και η φιλομάθεια του φοιτητή, αλλά απλώς η φοίτηση για μερικά χρόνια εκεί. Ο λόγος είναι ότι, έτσι προσελκύονται μαθητές ανεξάρτητα από την φήμη και την αξία του πανεπιστημίου και των καθηγητών του. Για τον ίδιο λόγο είναι αντίθετος και για τις υποτροφίες που προσφέρουν ορισμένα ιδρύματα. Ο λόγος ύπαρξης αυτών των υποτροφιών, είναι να προσελκύουν φοιτητές. Έτσι, κάποιοι φοιτητές, θέλοντας να εκμεταλλευτούν αυτά τα χρηματικά "κίνητρα", διαλέγουν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που θα φοιτήσουν, ανεξάρτητα από την φήμη και την αξία τους.

"The charitable foundations of scholarships, exhibitions, bursaries, etc necessarily attach a certain number of students to certain colleges, independent altogether of the merit of those particular colleges".²⁰

Όσον αφορά την πειθαρχία στα πανεπιστήμια, υποστηρίζει ότι πρέπει να επιβάλλει στους φοιτητές την συνεχή παρακολούθηση και τον σεβασμό του μαθήματος, σε ολόκληρο το ακαδημαϊκό έτος. Από την άλλη όμως, αν ο ίδιος ο καθηγητής κάνει πολύ καλά την δουλειά του, η λέξη πειθαρχία θα αντικατασταθεί με τη λέξη σεβασμό (τόσο ως προς το πρόσωπο του καθηγητή όσο και ως προς το μάθημα) και έτσι θα υπάρχει συνεχής παρακολούθηση στα μαθήματα και στις διαλέξεις, αφού η παρουσία των φοιτητών θα είναι εποικοδομητική και ουσιαστική.

---

¹⁹ Adam Smith, το ίδιο, p.284

²⁰ Adam Smith, το ίδιο, p.285

“No discipline is ever requisite to force attendance upon lectures which are really worth the attending, as is well known wherever any such lectures are given”.²¹

Πολύ σημαντικά μαθήματα, σύμφωνα με τον Smith, στα πανεπιστήμια, είναι τα Ελληνικά, τα Λατινικά και η φιλοσοφία. Πιστεύεται ότι ο κύριος λόγος που είναι ένθερμος υποστηρικτής αυτών των μαθημάτων, είναι η δική του εκπαιδευτική κατάρτιση. Όπως είναι δοσμένο από τους Έλληνες κλασικούς, η φιλοσοφία πρέπει να χωρίζεται σε τρεις κλάδους, την Φυσική, την Ηθική και την Λογική. Όπως και ο ίδιος τονίζει είναι υπέρ της φυσικής φιλοσοφικής ερμηνείας, για διάφορα φαινόμενα της φύσης όπως τα καιρικά φαινόμενα, οι κομήτες, η παραγωγή, η ζωή και η διάλυση των φυτών και των ζώων κτλ. Η ηθική φιλοσοφία, είναι αυτή που ανταποκρίνεται και ερμηνεύει τους χαρακτήρες, τα σχέδια, τις ενέργειες και γενικά την ανθρώπινη συμπεριφορά. Για τη λογική φιλοσοφία τονίζει ότι, θα βοηθήσει τους σπουδαστές – φοιτητές στο να καταλάβουν την διαφορά μεταξύ καλού και κακού, πριν να αναλάβουν θέματα μεγάλης σπουδαιότητας, που θα αφορούν τη ζωή τους, τους γύρω τους ή και ολόκληρη την κοινωνία. Λίγα χρόνια πριν, στους κλάδους της φιλοσοφίας, προστέθηκαν η μεταφυσική φιλοσοφία και η οντολογική φιλοσοφία. Η τελική κατάταξη των κλάδων της φιλοσοφίας στα πανεπιστήμια ήταν: Λογική, Οντολογική, Μεταφυσική, Ηθική και τέλος Φυσική, με πιο κύριους τους τρεις πρώτους κλάδους. Από μία μελέτη του, συμπέρασμα ήταν ότι τα πλουσιότερα και καλύτερα χρηματοδοτούμενα πανεπιστήμια ήταν πιο “αργά” και πιο αντίθετα στην υιοθέτηση των βελτιώσεων αυτών στην φιλοσοφία. Ο λόγος ήταν, για να μην κάνουν, να μην φέρουν καμία ιδιαίτερη αλλαγή στο καθιερωμένο σχέδιο εκπαίδευσης τους και στο εσωτερικό τους περιβάλλον. Αντίθετα, σε μερικά φτωχότερα και μικρότερα πανεπιστήμια, οι βελτιώσεις αυτές εισήχθησαν αρκετά πιο εύκολα. Ο λόγος ήταν ότι εκεί οι δάσκαλοι – καθηγητές αμείβονταν με βάση τη φήμη τους και γενικά τη καλή παρουσία τους και έτσι ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στις απόψεις για τις τρέχουσες εξελίξεις στον κόσμο.

Στην Αγγλία με το τέλος του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα τα νεαρά άτομα κυρίως ηλικίας 19 - 20 ετών αγόρια, ταξίδευαν για κάποια χρόνια στο εξωτερικό, κυρίως μέσα από διάφορες δουλειές που βρίσκανε , με απώτερο όμως

---

²¹Adam Smith, το ίδιο, p.287

σκοπό την απόκτηση εμπειριών. Τελικά όμως οι γνώσεις αυτές που αποκόμιζαν, σπάνια ήταν επαρκείς. Θέλοντας να παρομοιάσει την πρακτική αυτή με τα πανεπιστήμια, ότι δηλαδή τα νεαρά άτομα πήγαινα στα πανεπιστήμια απλά για να αποκτήσουν κάποιες (συνήθως ανούσιες) εμπειρίες, τονίζει ότι στην νεαρή και ευαίσθητη αυτή ηλικία του ατόμου πρέπει τα πανεπιστήμια να προσφέρουν πραγματική γνώση.

Μιλώντας πάλι για τους αρχαίους, είπε ότι στην αρχαία Ελλάδα, τα νεαρά άτομα ασχολούνται με τη γυμναστική, κυρίως για απόκτηση θάρρους και ετοιμότητας στον πόλεμο, ταυτόχρονα ασχολούνταν και με τη μουσική ώστε να εξανθρωπιστεί το μυαλό και να μαλακώσει η ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Αντίθετα στην αρχαία Ρώμη επικρατούσε η ενασχόληση με τη γυμναστική αλλά όχι και με τη μουσική λόγω του ότι υποστηριζόταν πως δεν βοηθούσε την ηθική διαπαιδαγώγηση. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Smith, λέγοντας ότι, η μουσική εκπαίδευση των Ελλήνων δεν είχε μεγάλη επίδραση στην βελτίωση των ηθών τους, αφού χωρίς οποιαδήποτε τέτοια εκπαίδευση, η ηθική των Ρωμαίων ήταν ανώτερη.

“...it seems probable that the musical education of the Greeks had no great effect in mending their morals, since, without any such education, those of the Romans were upon the whole superior”.²²

Τόσο στην αρχαία Ελλάδα, όσο και στην αρχαία Ρώμη, οι δάσκαλοι σωματικής άσκησης και μουσικής δεν πληρώνονται από το κράτος, αλλά από τους μαθητές που ήταν και υπεύθυνοι για να τους βρουν. Το κράτος, απλώς όφειλε να προσφέρει το στάδιο των προπονήσεων και τις κατάλληλες εγκαταστάσεις. Όσο αφορά την εκμάθηση της βασικής παιδείας, δηλαδή ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, για τους πλούσιους μαθητές γινόταν με την μίσθωση ενός παιδαγωγού, και για τους φτωχότερους σε σχολεία όπου οι μαθητές πλήρωναν μικρά δίδακτρα. Όταν έπειτα η φιλοσοφία και η ρητορική έγιναν της “μόδας”, οι γονείς πλήρωναν για να στέλνουν τα παιδιά τους σε διακεκριμένους φιλοσόφους και ρήτορες (όσο καλύτερος ο φιλόσοφος τόσο πιο ακριβός και περιζήτητος ήταν). Το κράτος, όχι μόνο δεν υποστήριζε (οικονομικά και μη) αυτές τις σχολές, αλλά αντίθετα ήταν και πολύ εχθρικό απέναντι τους. Κάτι παρόμοιο συνέβαινε και στην Ρώμη όπου η εκμάθηση

---

²² Adam Smith, το ίδιο, p.297

αστικού δικαίου γινόταν από πολύ λίγες, κυρίως πλούσιες, οικογένειες και αφού δεν υπήρχαν δημόσια σχολεία, υποχρεούνταν να πηγαίνουν είτε σε φίλους, είτε να πληρώνουν κάποιους ειδικούς για αυτού του είδους την εκπαίδευση. Ο Adam Smith, κάνοντας μια σύγκριση, παρατήρησε ότι, οι αστικές και στρατιωτικές δυνατότητες των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων ήταν ίσες ή και καλύτερες με τις τότε σύγχρονες κοινωνίες και ο λόγος ήταν η διαφορά τους στα συστήματα εκπαίδευσης.

Αναφερόμενος και πάλι στις χορηγίες, τόνισε ότι στην εποχή του, είχαν σαν αποτέλεσμα κακούς δημόσιους δασκάλους αλλά και κακούς ιδιωτικούς. Ο κυριότερος λόγος είναι ότι, βλέποντας την “ευκολία” του επαγγέλματος που είχαν οι δημόσιοι και οι ιδιωτικοί δάσκαλοι όλοι ενεργούσαν με βάση αυτή και έκαναν μεγαλύτερες προσπάθειες να μπουν στο κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα, με αποτέλεσμα να παραμελούν την δουλειά τους.

“The endowments of schools and colleges have, in this manner, not only corrupted the diligence of public teachers, but have rendered it almost impossible to have any good private ones”.²³

Τόνισε δε ότι, αν δεν υπήρχε δημόσια εκπαίδευση, κανένα σύστημα και καμιά επιστήμη που θεωρείται αχρεία δεν θα διδασκόταν. Μέσω της ιδιωτικής εκπαίδευσης θα διδάσκονταν μόνο οι επιστήμες που είναι απαραίτητες, κατάλληλες και μοντέρνες.

“Were there no public institutions for education, no system, no science would be taught for which there was not some demand; or which the circumstances of the times did not render it, either necessary, or convenient, or at least fashionable to learn”.²⁴

Κάτι άλλο που χαρακτήριζε την εποχή αυτή ήταν το γεγονός ότι δεν υπήρχε κανένα δημόσιο ίδρυμα – εκπαιδευτήριο για τις γυναίκες. Διδάσκονταν από τους γονείς ή από τους “φύλακες” τους εκείνα που ήταν απαραίτητα να μάθουν για να γίνουν σωστές κυρίες και να προετοιμαστούν κατάλληλα για την απόκτηση οικογένειας.

---

²³ Adam Smith, το ίδιο, p.301

²⁴ Adam Smith, το ίδιο, p.301

Η εκπαίδευση για τους κοινούς – φτωχούς ανθρώπους, χρειαζόταν πολύ μεγαλύτερη προσοχή από ότι για τα πλούσια άτομα, των υψηλών τάξεων, τα οποία οι γονείς τους πρόσεχαν τα συμφέροντα τους. Ο κυριότερος λόγος είναι ότι, αν στα πλούσια άτομα δεν παρέχεται μια σωστή παιδεία, με αποτέλεσμα να μην βρουν μια κερδοφόρα δουλειά, τότε το πρόβλημα δεν είναι τόσο σοβαρό αφού θα έχουν τα χρήματα να επιβιώσουν, σε αντίθεση με τους ανθρώπους των κατωτέρων τάξεων, οι οποίοι δουλεύουν από πολύ μικρή ηλικία και προσδοκούν ότι μέσω της παιδείας θα έχουν ένα καλύτερο μέλλον.

*“The education of the common people requires, perhaps, in a civilized and commercial society, the attention of the public more than that of people of some rank and fortune. People of some rank and fortune are generally eighteen or nineteen years of age before they enter upon that particular business, profession, or trade, by which they propose to distinguish themselves in the world”.*²⁵

Οι κοινοί άνθρωποι έχουν λιγότερο χρόνο και χρήμα για εκπαίδευση και συχνά (αν όχι πάντα) είναι αναγκασμένοι να βρίσκουν μια σταθερή και αυστηρή δουλειά από μικροί, ούτως ώστε να καταφέρουν να επιβιώσουν. Ακόμη και σε αυτούς τους ανθρώπους, το κράτος πρέπει να επιβάλει να αποκτήσουν την βασική παιδεία, δηλαδή γραφή, ανάγνωση και αριθμητική. Πολλοί μελετητές στο θέμα της παιδείας τόνισαν, ότι ο Smith θεωρούσε την υποχρεωτική βασική εκπαίδευση ως απαραίτητο όρο για επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας και αντίδοτο στην φαγωμάρα και την ανταρσία.²⁶ Παίρνοντας σαν παράδειγμα το εκπαιδευτικό σύστημα της Σκωτίας, ο Adam Smith πρότεινε, το κράτος να καθιερώσει μικρά σχολεία σε κάθε κοινότητα και επαρχία, ώστε όλοι να έχουν την ευκαιρία για βασική εκπαίδευση. Μ’ αυτόν τον τρόπο, τα παιδιά θα υποχρεώνονται να μάθουν την βασική παιδεία πληρώνοντας ένα μέτριο χρηματικό αντάλλαγμα, ώστε ακόμη και ένας κοινός εργάτης να μπορεί να το αντέξει οικονομικά. Για να βρεθεί όμως η αξία του χρηματικού αντίτιμου για την παροχή παιδείας, θα πρέπει το εκπαιδευτικό σύστημα να λειτουργήσει ανταγωνιστικά με βάση κίνητρα και η διαμόρφωση της τιμής πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τον

---

²⁵ Adam Smith, το ίδιο, p.304

²⁶ Μιχαήλ Ζουμπουλάκης, το κοινωνικό κράτος στους Βρετανούς Κλασικούς, ΣΠΟΥΔΑΙ, περιοδική επιστημονική έκδοση του πανεπιστημίου Πειραιώς, τόμος 52, τεύχος 4, σ. 116

νόμο αξίας – εργασίας.²⁷ Ο διδάσκαλος να πληρώνεται εν μέρει, αλλά όχι πλήρως από το δημόσιο επειδή εάν ήταν πλήρως, ή ακόμα και κυρίως πληρωμένος από αυτό (το δημόσιο), θα μάθαινε σύντομα να παραμελεί τη δουλειά του.

*“The public can facilitate this acquisition by establishing in every parish or district a little school, where children may be taught for a reward so moderate, that even a common labourer may afford it; the master being partly, but not wholly paid by the public; because if he was wholly, or even principally paid by it, he would soon learn to neglect his business”.*²⁸

Το δημόσιο επίσης πρέπει να δώσει κίνητρα στους καλύτερους μαθητές έστω για τη βασική εκπαίδευση. Πχ στην αρχαία Ελλάδα το κίνητρο για την γυμναστική ήταν ότι οι καλύτεροι αθλητές μπορούσαν να διαπρέψουν σε διάφορους αγώνες (πχ Ολυμπιακούς), κάτι που ήταν η υπέρτατη τιμή για ένα αθλητή. Στην περίπτωση της Αγγλίας, τα κίνητρα μπορεί να ήταν μικρά βραβεία. Από την άλλη όμως το κράτος μπορεί να επιβάλει τη γνώση της βασικής εκπαίδευσης. Ο καλύτερος τρόπος θα ήταν η επιβολή στα άτομα μιας υποχρεωτικής εξέτασης στα μαθήματα της βασικής εκπαίδευσης και αν πετύχουν να τους δίνεται η άδεια ή η ευκαιρία να δουλέψουν κάπου ή να διεξάγουν εμπόριο.

Παίρνοντας το παράδειγμα της αρχαίας Ελλάδας, παρατήρησε ότι μέσα από το μάθημα της γυμναστικής, είχε και το κράτος πολύ μεγάλο όφελος. Αποκτούσε στρατιώτες θαρραλέους, γυμνασμένους και ετοιμοπόλεμους ανά πάσα στιγμή. Έτσι και στην Αγγλία, λόγω της κατάκτησης της βασικής εκπαίδευσης από τα άτομα που απάρτιζαν την κοινωνία το κράτος θα είχε όφελος, αφού θα αποκτούσε πολίτες που θα είχαν σωστή συμπεριφορά, ώριμους, σοβαρούς και λογικούς. Υποστηρίζει ότι όσο περισσότερο είναι μορφωμένα τα άτομα, τόσο λιγότερο είναι εκτεθειμένα στις αυταπάτες του ενθουσιασμού και της δεισιδαιμονίας οι οποίες, μεταξύ των ανίδεων εθνών, συχνά μπορεί να προκαλέσουν φοβερές αναταραχές

“The more they are instructed, the less liable they are to the delusions of enthusiasm and superstition, which, among ignorant

---

²⁷ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 22

²⁸ Adam Smith, το ίδιο, p.306

*nations, frequently occasion the most dreadful disorders. An instructed and intelligent people besides are always more decent and orderly than an ignorant and stupid one”.*²⁹

3.1.3. Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Smith

- Υπέρ της γενικής βασικής εκπαίδευσης
- Υπέρ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης
- Η παιδεία δρα θετικά στο κοινωνικό επίπεδο
- Η παιδεία δημιουργεί ένα καλύτερο άνθρωπο
- Αντίθετος με το υπάρχον σύστημα και κυρίως με τις χορηγίες
- Αντίθετος στη χαλιναγώγηση των δημόσια ιδρύματα εκπαίδευσης
- Λάτρης των κλασικών αρχαίων
- Υπέρ της εκπαίδευσης των γυναικών
- Ο μισθός του καθηγητή πρέπει να είναι ανάλογα με την αξία του
- Κατά των χορηγιών

3.2. Thomas Robert Malthus (1766 – 1834)

3.2.1. Η ζωή και το έργο του

Ο Thomas Robert Malthus γεννήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου το 1766, στο Dorking της Αγγλίας. Οι γονείς του Daniel και Henrietta Malthus, ήταν ευκατάστατοι γαιοκτήμονες και ο Malthus ήταν το έκτο από τα επτά παιδιά της οικογένειας. Ο πατέρας του ήταν προσωπικός φίλος του David Hume και γνωστός του Jean-Jacques Rousseau. Χαρακτηρίζεται σαν ο σημαντικότερος Άγγλος δημογράφος και ένας από τους σημαντικότερους οικονομολόγους.

Η εκπαίδευση του άρχισε από πολύ μικρή ηλικία, στο σπίτι και το 1784 σε ηλικία 18 ετών άρχισε τις σπουδές του στο Jesus College του Cambridge, για τέσσερα χρόνια. Το κύριο θέμα σπουδών του ήταν τα μαθηματικά, αλλά διδάχθηκε επίσης Αγγλική

---

²⁹Adam Smith, το ίδιο, p.309

φιλολογία, Ελληνικά και Λατινικά. Το 1791 πήρε και το master του στο ίδιο πανεπιστήμιο.

Μετά το τέλος των προπτυχιακών του σπουδών έγινε ιερέας της Αγγλικανικής εκκλησίας, την οποία υπηρέτησε για 45 χρόνια. Το 1793 εκλέχθηκε εταίρος στο Jesus College του Cambridge και το 1805 έγινε καθηγητής ιστορίας και πολιτικής οικονομίας στο Haylebury College της εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών, θέση που διατήρησε μέχρι το θάνατο του.

Η κυριότερη μελέτη του Malthus αφορούσε την πληθυσμιακή εξέλιξη. Με λίγα λόγια η μελέτη αυτή λει ότι, λόγω του ότι ο πληθυσμός αυξάνεται με ρυθμό γεωμετρικής προόδου (2, 4, 8, 16, 32, ...) ενώ αντίθετα η παραγωγή ειδών διατροφής αυξάνεται με ρυθμό αριθμητικής προόδου (1, 2, 3, 4, 5, ...) θα επέλθει αναπόφευκτα στασιμότητα στον ρυθμό αύξησης του πληθυσμού³⁰.

Τα σημαντικότερα έργα του ήταν, το “An essay on the principle of population as it effects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and others writers” (1798), το “Principles on political economy considered with a view to their practical application” (1820) και το “An Essay on the Principle of Population: A View of its Past and Present Effects on Human Happiness; with an Inquiry into Our Prospects Respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils which It Occasions” (1826 – 6th edition)

Ο Malthus παντρεύτηκε το 1804 την Harriet Eckersall και απέκτησε τρία παιδιά. Πέθανε στις 29 Δεκεμβρίου 1834.

3.2.2. Ο Malthus και η εκπαίδευση

Ο Malthus όπως και κάθε φιλόσοφος της εποχής του, ήταν ένθερμος υποστηρικτής της καλλιέργειας του πνεύματος. Τόνιζε πάντα, σε όλα του τα βιβλία, ότι ένα από τα πιο ισχυρά όπλα που μπορεί, τόσο ένα άτομο, όσο και ολόκληρη η κοινωνία να κατέχει, είναι η σωστή και αποτελεσματική παιδεία. Η αποτελεσματική παιδεία προέρχεται μόνο μέσα από ένα σωστό εκπαιδευτικό σύστημα. Υποστηρίζει ότι, όλες οι βελτιώσεις που γίνονται από τη μεριά ενός κράτους και κυρίως από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, πρέπει να προέρχονται από άτομα με την κατάλληλη εκπαίδευση. Τότε,

---

³⁰ Από την ηλεκτρονική Εγκυκλοπαίδεια “wikipedia”, Thomas Robert Malthus

και μόνο τότε, αυτές οι βελτιώσεις αποφέρουν θετικά αποτελέσματα σε ικανοποιητικό βαθμό.

Ο Malthus, ήταν ο οικονομολόγος, που όπως τόνισα πιο πάνω, έμεινε στην ιστορία, σαν ένας από τους σημαντικότερους της εποχής και της σχολής του, λόγω των θεωριών στις οποίες πρωταρχική σημασία είχε ο πληθυσμός. Όπως τονίζει και ο ίδιος, ο πληθυσμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τον θεσμό του γάμου. Υποστηρίζει ότι η κατάλληλη συμπεριφορά, καθώς και το πνεύμα ανεξαρτησίας που βοηθούν στην εξασφάλιση ενός σωστού γάμου, είναι τα αποτελέσματα της σωστής παιδείας. Χωρίς την κατάλληλη παιδεία, το άτομο δεν μπορεί να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά της σύνεσης, της λογικής και της ηρεμίας, που θα τον βοηθήσουν να ξεπεράσει τα διάφορα προβλήματα που θα προκύψουν στον γάμο. Επίσης η παιδεία θα διδάξει τους γονείς ότι για να αποκτήσουν παιδιά, θα πρέπει να έχουν και τους πόρους να τα συντηρήσουν. Να μπορούν να τους προσφέρουν τα βασικά αγαθά αλλά και παιδεία, η οποία θα τα βοηθήσει, να μπορέσουν και αυτά με την σειρά τους, όταν έρθει η στιγμή να γίνουν γονείς, να προσφέρουν περισσότερα από ότι τους πρόσφεραν οι δικοί τους γονείς.³¹

*“...yet whether we make particular exertions for this purpose or not, we may rest assured that the degree of proper pride and spirit of independence almost invariably connected with education and a certain rank in life will secure the operation of the prudential check to marriage to a considerable extent”.*³²

Όπως υποστηρίζει, κάθε πατέρας (που από το νόμο είναι ο προστάτης κι ο ηγέτης της οικογένειας) πρέπει να είναι σε θέση να συντηρεί την οικογένεια του, και να της παρέχει τουλάχιστο τα βασικά αγαθά. Και όπως πιστεύει, ανάμεσα στα βασικά αυτά αγαθά, εκτός από την τροφή, την στέγη και την ένδυση πρέπει να περιλαμβάνεται και η βασική εκπαίδευση. Ο λόγος είναι ότι, μέσω της εκπαίδευσης, το άτομο θα αποκτήσει το αίσθημα της δικαιοσύνης, του σεβασμού και της προσωπικής ελευθερίας. Έτσι με αυτό τον τρόπο θα εξαλειφθούν οι αυταπάτες και οι

---

³¹ Samuel Hollander, The economics of Thomas Robert Malthus, ed. University of Toronto Press Incorporated, Toronto 1997, p. 895

³² Thomas Robert Malthus, (1798) “An essay on the principle of population as it effects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and others writers”, ed. John Murray, London 1826. Sixth edition, Book 4, Chapter 9, Part 2

προκαταλήψεις, που ήταν το βασικό χαρακτηριστικό του Μεσαίωνα. Τα πλεονεκτήματα που μπορεί το άτομο να αποκτήσει από την εκπαίδευση, όπως η άνοδος του βιοτικού του επιπέδου, με την πάροδο του χρόνου, θα γίνουν πλεονεκτήματα για όλους, αφού η άθροιση της προσωπικής ανόδου και της ευημερίας θα έχει ως αποτέλεσμα την άνοδο της συνολικής κοινωνικής ευημερίας.³³ Όπως κάθε συνεχιστής των φιλελεύθερων ιδεών του Adam Smith, και στον τομέα της παιδείας, ο Malthus είναι ένθερμος υποστηρικτής του πατέρα της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Υποστηρίζει δηλαδή ότι για να μπορέσει να φτάσει η κοινωνία να έχει ένα ικανοποιητικό βαθμό εκπαίδευσης, θα πρέπει να καθιερωθεί το σύστημα της τοπικής εκπαίδευσης, που πρότεινε ο Adam Smith και ίσχυε τότε στην Σκωτία.³⁴

*“The fairest chance of accomplishing this end would probably be by the establishment of a system of parochial education upon a plan similar to that proposed by Adam Smith”.*³⁵

Για τον Malthus, είναι αυτονόητο και πέραν κάθε αμφιβολίας, ότι αν μερικές από τις απλούστερες αρχές της πολιτικής οικονομίας, όπως η ελευθερία της αγοράς και ο ανταγωνισμός, προστεθούν και στο εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή ανάμεσα στην προσφορά παιδείας από τα σχολεία και ζήτησης από τους μαθητές, τότε το συνολικό όφελος για την κοινωνία θα ήταν, όπως χαρακτηριστικά είπε, ανυπολόγιστο. Αυτό όμως θα πρέπει να γίνει με την εποπτεία και την βοήθεια του κράτους. Το κράτος από την μεριά του έχει την υποχρέωση και το καθήκον να προσφέρει ένα καλύτερο σύστημα εκπαίδευσης, αλλά δεν έχει το δικαίωμα να το ελέγχει και να το καθοδηγήσει.³⁶

Κάνοντας κριτική στο τότε υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα εκπαίδευσης, που επικρατούσε στην Αγγλία, χαρακτήρισε εθνική ντροπή την ανεπάρκεια της εκπαίδευσης και την αδυναμία του συστήματος να προσφέρει την κατάλληλη παιδεία. Ο λόγος της μεγάλης ντροπής, είναι ότι η παιδεία, το μόνο που προσφέρει στα άτομα των κατωτέρων τάξεων είναι κάποια Κυριακάτικα σχολεία, τα οποία υποστηρίζονται χρηματικά από εισφορές ατόμων, οι οποίοι μπορεί να ελέγχουν την

---

³³ Samuel Hollander, το ίδιο, p. 895

³⁴ Samuel Hollander, το ίδιο, p. 895

³⁵ Thomas Robert Malthus, το ίδιο, Book 4, Chapter 9, Part 4

³⁶ Samuel Hollander, το ίδιο, p. 909

πορεία της διδασκαλίας και να επιβάλλουν οποιουδήποτε είδους προκατάληψη και ψευδαίσθηση τους ευχαριστεί.

“It is surely a great national disgrace that the education of the lower classes of people in England should be left merely to a few Sunday schools, supported by a subscription from individuals, who can give to the course of instruction in them any kind of bias which they please”.³⁷

Τα επιχειρήματα, με τα οποία ορισμένοι υποστήριζαν ότι, η εκπαίδευση της εποχής ήταν πολύ καλή, κατά τον Malthus, ήταν εντελώς εσφαλμένα και ψευδή. Σαν απόδειξη αυτής της έντονης αντίθεσης του, δείχνει την πολύ καλή εκπαίδευση που υπήρχε την ίδια εποχή στην Σκωτία. Κυρίως φέρνει σαν παράδειγμα, την παιδεία που παρεχόταν στα άτομα των κατωτέρων τάξεων, η οποία ήταν κατά πολύ καλύτερη από αυτήν των ατόμων της ίδιας τάξης στην Αγγλία.

Το κυριότερο επιχείρημα που υπήρχε την εποχή εκείνη, κατά της εγκαθίδρυσης ενός εθνικού συστήματος εκπαίδευσης, ήταν ότι με αυτό τον τρόπο, όλοι οι απλοί, κοινοί άνθρωποι θα μπορούσαν να διαβάσουν εργασίες, όπως αυτές του Paine, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από επαναστατικές ιδέες, κάτι που θα είχε ολέθριες συνέπειες για τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Ο κυριότερος υποστηρικτής της άποψης αυτής ήταν ο Hazlitt, ο οποίος πίστευε ότι το να εκπαιδεύσεις του φτωχούς, θα έχει σαν αποτέλεσμα αυτοί να διαβάζουν μόνο κακά βιβλία.³⁸ Για να αντικρούσει αυτό το επιχείρημα ο Malthus υποστήριξε την άποψη του Adam Smith, ότι δηλαδή τα σωστά καθοδηγούμενα και πληροφορημένα άτομα, μέσα από την αποτελεσματική και φιλελεύθερη παιδεία, θα ήταν σε θέση να κρίνουν την κάθε εργασία, να αποφύγουν τις άδικα επικίνδυνες για την κυβέρνηση γραφές και να ανιχνεύουν τα ψεύδη που ορισμένοι λόγιοι και φιλόσοφοι γράφουν.

“...that an instructed and well-informed people would be much less likely to be led away by inflammatory writings, and much better

---

³⁷ Thomas Robert Malthus, το ίδιο, Book 4, Chapter 9, Part 6

³⁸ Donald Winch, Riches and Poverty, An Intellectual History of Political Economy in Britain, 1750 – 1834, Cambridge University Press, London 1996, p. 308

*able to detect the false declamation of interested and ambitious demagogues, than an ignorant people”.*³⁹

Ο Malthus υποστηρίζει, ότι, μόνο μέσω της σωστής και αποτελεσματικής παιδείας μπορούν να πραγματοποιηθούν οι απαραίτητες κοινωνικές αλλαγές για κάθε σύνολο. Και ειδικότερα η παιδεία και εκπαίδευση θα βοηθήσει τα άτομα των κατωτέρων τάξεων να αποβάλουν την εξάρτησή τους από την μιζέρια και θα τους οδηγήσει στην ευτυχία.⁴⁰ Όπως δε τονίζει, μέσω των εκπαιδευμένων ατόμων, αυτές οι κοινωνικές αλλαγές, θα μπορούσαν να είναι ήρεμες, αναίμακτες και χωρίς βία επαναστάσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν στην ανάδειξη μιας καλύτερης δυνατής κυβέρνησης και μιας αποτελεσματικότερης κοινωνικής διοίκησης. Μόνο μέσω της παιδείας μπορεί να υπάρξει ειρήνη και ηρεμία σε ένα κράτος. Η αδικαιολόγητη και αρρωστημένα κατευθυνόμενη αντιπολίτευση προς τις εκάστοτε κυβερνήσεις, θα πάψει να υφίσταται και θα δώσει τη θέση της στο διάλογο, που βασίζεται στη λογική και την σύνεση, μεταξύ συμπολίτευσης και αντιπολίτευσης με αποτέλεσμα την γενική καλύτερευση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Μέσω αυτής της ειρήνης το κράτος θα καταφέρει να κάνει τεράστια βήματα μπροστά, τόσο στην οικονομική, όσο και στην κοινωνική ευημερία.

*“A knowledge of these truths so obviously tends to promote peace and quietness, to weaken the effect of inflammatory writings and to prevent all unreasonable and ill-directed opposition to the constituted authorities”*⁴¹

Η καινούργια ανερχόμενη τάξη των συνετών, ήρεμων και ανεξάρτητων ατόμων, τα οποία θα βοηθήσουν στην άνοδο του επιπέδου ευημερίας, και της κοινωνικής ευχαρίστησης, πρέπει να αποτελείται από άτομα με σημαντική παιδεία και κατάλληλη εκπαίδευση.

Οι κυριότεροι παράγοντες οι οποίοι συμβάλουν στον έλεγχο της αύξησης του πληθυσμού στις ανεπτυγμένες χώρες είναι η ελευθερία, η ασφάλεια της ιδιοκτησίας, οι ευκολότερες ανέσεις στη ζωή και πάνω από όλα η διάδοση της γνώσης, η οποία

---

³⁹ Thomas Robert Malthus, το ίδιο, Book 4, Chapter 9, Part 8

⁴⁰ Samuel Hollander, το ίδιο, p. 895

⁴¹ Thomas Robert Malthus, το ίδιο, Book 4, Chapter 9, Part 10

παρέχει και τα κίνητρα που αναφέραμε πιο πάνω. Αντίθετα, τόσο ο δεσποτισμός, όσο και η άγνοια συμβάλουν αρνητικά στο μέγεθος του πληθυσμού.

Οι εκάστοτε κυβερνήσεις, τόσο κατά τον Malthus, όσο και για όλους τους φιλοσόφους της εποχής, είναι υπεύθυνες να βελτιώνουν συνεχώς το βιοτικό επίπεδο της χώρας και κυρίως το επίπεδο της εργατικής, της χαμηλότερης τάξης. Ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό, είναι μέσω της καλλιέργειας του πνεύματος και της διάδοσης της γνώσης. Για να επιτύχει όμως αυτή η πνευματική άνοδος πρέπει να υπάρξει η εγκαθίδρυση ενός αποτελεσματικού και αποδοτικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σαν αποτέλεσμα αυτού, ο Malthus τονίζει ότι κάθε κυβέρνηση έχει καθήκον και υποχρέωση να παρέχει αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα, ούτως ώστε να παρέχει στους πολίτες της την μεγαλύτερη κοινωνική ευημερία. Η καλλιέργεια ενός πνεύματος ανεξαρτησίας, μιας κόσμιας υπερηφάνειας και μιας προτίμησης για την καθαριότητα και την άνεση, μπορεί να γίνουν από μεριάς κυβέρνησης μόνο με την εγκαθίδρυση ενός καλού εκπαιδευτικού συστήματος και κυρίως μέσω της ύπαρξης της υποχρεωτικής βασικής παιδείας σε όλους και κυρίως στα άτομα των κατωτέρων οικονομικά τάξεων. Η άποψη αυτή ήταν του Whitbread και υποστηρίχθηκε σθεναρά από τον Malthus.⁴² Η βασική αυτή εκπαίδευση είναι, κατά τον Malthus, το πρώτο βήμα για την άνοδο τόσο του βιοτικού επιπέδου του ατόμου, όσο και για την άνοδο του κοινωνικού του επιπέδου.

“In an attempt to better the condition of the labouring classes of society, our object should be to raise this standard as high as possible, by cultivating a spirit of independence, a decent pride, and a taste for cleanliness and comfort...

*...but certainly this effect will always be incomplete without a good system of education”.*⁴³

3.2.3. Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Malthus

- Υπέρ της γενικής βασικής εκπαίδευσης
- Υπέρ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης

⁴² Donald Winch, το ίδιο, p. 308

⁴³ Thomas Robert Malthus, το ίδιο, Book 4, Chapter 9, Part 13

- Η παιδεία δρα θετικά στο κοινωνικό επίπεδο
- Η παιδεία δημιουργεί ένα καλύτερο άνθρωπο
- Η παιδεία βοηθά στη βελτίωση του θεσμού του γάμου
- Η παιδεία φέρνει ειρήνη και ηρεμία στην κοινωνία
- Η παιδεία αυξάνει τον πληθυσμό
- Η παιδεία αυξάνει το βιοτικό επίπεδο

3.3. Jean – Baptiste Say (1767 – 1832)

3.3.1. Η ζωή και το έργο του

Ο Jean – Baptiste Say γεννήθηκε στις 5 Ιανουαρίου του 1767 στην Λυών της Γαλλίας. Ο πατέρας του, Jean – Etienne Say, προερχόταν από προτεσταντική οικογένεια, η οποία μετακόμισε από την Nimes στη Γενεύη για ένα χρονικό διάστημα. Ο λόγος αυτής της μετακίνησης ήταν το διάταγμα της Nantes.

Όπως πολλοί νέοι της τότε εποχής, προοριζόταν για εμπορική καριέρα και έτσι μαζί με τον αδελφό του, Οράτιο, πήγαν στην Αγγλία. Έζησαν πρώτα στο Croydon, στο σπίτι ενός έμπορου, όπου εργάζονταν ως υπάλληλοι του και κατόπιν πήγαν στο Λονδίνο, στην υπηρεσία ενός άλλου εργοδότη – εμπόρου. Με τον θάνατο των δύο αυτών εμπόρων, επέστρεψαν στην Γαλλία και εργάστηκαν στην επιχείρηση ασφαλειών ζωής Etienne Clariere.

Το 1788 σε ηλικία 21 ετών διάβασε τον πλούτο των εθνών του Adam Smith, κάτι που τον επηρέασε πολύ. Το πρώτο του άρθρο το έγραψε το 1789 και δημοσιεύθηκε στην ελευθερία του τύπου. Το 1793 έγινε γραμματέας του Clariere, του μετέπειτα υπουργού οικονομίας και παντρεύτηκε την Mlle Deloche, κόρη δικηγόρου. Μέχρι το 1800 απέκτησε μεγάλη φήμη ως πολιτικός αρθρογράφος.

Το 1799, αφού καθιερώθηκε η προξενική κυβέρνηση, επιλέχθηκε ως ένα από τα 500 μέλη του Συμβουλίου. Το 1804, λόγω της απροθυμίας του να θυσιάσει τις πεποιθήσεις του, για να προωθήσει τις πεποιθήσεις του Ναπολέοντα, απομακρύνθηκε από το βήμα και μέχρι το 1814 δεν δημοσίευσε ξανά, αφού του επιβλήθηκε λογοκρισία.

Το 1800 έκδωσε το «Olbie, ou essai sur le moyens de réformer les moeurs d'une nation» ενώ το 1803 γράφει το σημαντικότερο ίσως βιβλίο του, το «Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se composent les richesses» ή απλά «Traité d'économie politique». Μέχρι το 1832 γράφει αρκετά αξιόλογα βιβλία, με τελευταίο το «Oeuvres diverses de J-B Say».

Το έργο του «Traité d'économie politique» παρουσιάζει με απλούστερο και συστηματικότερο τρόπο τις βασικές οικονομικές θέσεις του Adam Smith. Για πολλούς, η σημαντικότερη συνεισφορά του στην οικονομική επιστήμη, είναι “ο νόμος του Say”, που με λίγα λόγια λει ότι η προσφορά δημιουργεί την δική της ζήτηση.⁴⁴

Ο Jean – Baptiste Say πέθανε στις 15 Νοεμβρίου το 1832 στο Παρίσι.

3.3.2. Ο Say και η εκπαίδευση

Ως γνωστό ο Jean – Baptiste Say θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους κλασικούς φιλελεύθερους οικονομολόγους. Δεν ασχολήθηκε σε τόσο βάθος, όπως ο Adam Smith, με την εκπαίδευση, παρά μόνο σε κάποια κεφάλαια του τρίτου βιβλίου του Traité d'économie politique. Πολλοί, τον χαρακτηρίζουν σαν τον πρεσβευτή του Smith στην Γαλλία.⁴⁵ Διαβάζοντας όμως όλο το έργο του και τις διάφορες εξηγήσεις που δίνει για τους ανθρώπους και την κοινωνία ως σύνολο, υποστηρίζει μια σμιθινιανή φιλελεύθερη εκπαίδευση.

“Before the advice of the physician can be given or taken, the physician or his relations must first have defrayed the charges of an education of many years' duration: he must have subsisted while a student; professors must have been paid; books purchased; journeys perhaps have been performed; all which implies the disbursement of a capital previously accumulated”⁴⁶

Σε αυτό το απόσπασμα μας δίνει ο Say να καταλάβουμε ότι βλέπει την παιδεία σαν επένδυση, χρησιμοποιώντας το παράδειγμα ενός παθολόγου. Πριν να δοθούν ή να

---

⁴⁴Donald Winch, το ίδιο, p. 358

⁴⁵ Donald Winch, το ίδιο, p. 169

⁴⁶ J-B Say, A Treatise on Political Economy, 45th ed, Philadelphia 1855 , Book 1, Chapter 13, Part 13

παρθούν οι συμβουλές ενός παθολόγου, αυτός ή οι συγγενείς του έπρεπε πρώτα να έχουν δαπανήσει για μια εκπαίδευση με μεγάλη διάρκεια, έπρεπε να υπήρξε σπουδαστής, οι καθηγητές του να πληρώθηκαν (από αυτόν), βιβλία να αγοράστηκαν, ταξίδια πιθανόν να πραγματοποιήθηκαν. Όλα αυτά τώρα υπονοούν, την εκταμίευση ενός κεφαλαίου που συσσωρεύτηκε πριν.

Βλέπουμε δηλαδή, ότι ο Say είχε σαν δεδομένο πως ο σπουδαστής ή οι συγγενείς του ήταν υπεύθυνοι για όλα τα έξοδα και μετά όταν θα ασκούσε το επάγγελμα που σπούδασε, ένα μέρος της αμοιβής του αφορούσε και τα χρήματα που είχαν δαπανηθεί πιο πριν.

Θεωρούσε την επιστήμη και την διάχυση γνώσης πολύ σημαντική, τόσο για αυτόν που την κατείχε, όσο και για όλη την κοινωνία στο σύνολο της. Ο Say πίστευε ότι, κάθε πρόοδος της επιστήμης ακολουθείται και από μια αύξηση της κοινωνικής ευημερίας. Και πάλι εδώ δίνει ένα παράδειγμα για να αιτιολογήσει αυτή του άποψη. Λεει ότι με μια νέα εφεύρεση, όπως του μοχλού ή της δύναμης του αέρα ή του νερού μπορούν να επηρεαστούν πολλές διάφορες τέχνες.

“For this reason, every advance of science is followed by an increase of social happiness. A new application of the lever, or of the power of wind or water, or even a method of reducing the friction of bodies, will, perhaps, have an influence on twenty different arts”.⁴⁷

Βλέπουμε εδώ ότι ο Say πίστευε πως ακόμη και μια μικρή πρόοδος της επιστήμης, θα επηρέαζε πολλές και διαφορετικές τεχνικές (τέχνες), οι οποίες μπορούσαν να βοηθήσουν στην καλύτερη και γρηγορότερη ανάπτυξη της οικονομίας και της κοινωνίας ενός κράτους.

Σε αρκετές χώρες, και κυρίως στη Γαλλία, το κράτος υποστηρίζει, κυρίως οικονομικά, κάποια εκπαιδευτικά ιδρύματα και ανώτερα σχολεία, κυρίως σε μια προσπάθεια τους για επέκταση της επιστήμης, ώστε να αποκομίζει το ίδιο τα διάφορα οφέλη που αναφέραμε πιο πάνω. Δεν είναι εκθρικός προς την έννοια της χορηγίας (αλλά ούτε και θετικός) τονίζει όμως ότι πρέπει να υπάρχει μια καλή διαχείριση σε αυτά τα χρήματα, ούτως ώστε τα ιδρύματα αυτά να προωθούν την ανάπτυξη της

---

⁴⁷ J-B Say, το ίδιο, Book 3, Chapter 13, Part 58

επιστήμης, τη διάδοση της γνώσης και την βελτίωση της εκπαίδευσης που είναι και οι βασικοί τους στόχοι.

*“But it requires some skill in the management, to prevent such establishments from operating as an impediment, instead of furtherance, to the progress of knowledge, and as an obstruction rather than as an avenue to the improvement of education”.*⁴⁸

Ο Say τόνισε ότι, για τους υποψηφίους που θα εισαχθούν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν πρέπει να αποφασίζεται από άλλους και κυρίως από τους καθηγητές η θέση η οποία θα σπουδάσουν, ή ο χρόνος και ο τρόπος της εκπαίδευσης, γιατί έτσι αποτρέπεται η πρωτοβουλία του υποψηφίου και δημιουργείται ρουτίνα στον κύκλο σπουδών του. Το αποτέλεσμα είναι να μην μπορεί να αναδείξει την αξία του. Πιστεύει ότι πάνω από όλα πρέπει να βρίσκεται η αξία του υποψηφίου ανεξάρτητα από λοιπούς παράγοντες. Έτσι πρωτεύοντα ρόλο πρέπει να παίζει η αξία του φοιτητή και όχι το μέρος που έτυχε να σπουδάσει ή η διάρκεια αυτών των σπουδών.

*“The merit of the candidate should alone decide, and not the place where he happens to have studied, nor the length of his probation”.*⁴⁹

Στο βιβλίο του βλέπουμε ότι και ο Say ήταν υπέρμαχος της γενικής υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Πιστεύει ότι έστω και μόνο η γνώση γραφής, ανάγνωσης και αριθμητικής δημιουργούν ένα καλύτερο άνθρωπο. Μέσω έστω και αυτής της βασικής εκπαίδευσης το άτομο θα αποκτήσει λεπτά αισθήματα, λογική και σύνεση με αποτέλεσμα να βελτιώσει κατά πολύ την συμπεριφορά του ως πατέρα, ως συζύγου, ως αδελφού και ως πολίτη.

“A certain degree of education, of reading, of reflection while at work, and of intercourse with persons of his own condition, will open his mind to these conceptions, as well as introduce a little

---

⁴⁸ J-B Say, το ίδιο, Book 3, Chapter 13, Part 61

⁴⁹ J-B Say, το ίδιο, Book 3, Chapter 13, Part 62

*more delicacy of feeling into his conduct, as a father, a husband, a brother, or a citizen”.*⁵⁰

Ένας εργάτης είναι υπόχρεος, από τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν, να παρέχει τα βασικά αγαθά, όπως τροφή, ένδυση κτλ, στην οικογένεια και το σπίτι του. Μέσα σε αυτά τα βασικά αγαθά ο Say τονίζει ότι ανήκει και η εκπαίδευση. Λέει ότι με την γέννηση ενός παιδιού, εκτός από τα υπόλοιπα, ο πατέρας (σαν ο νομικά θεωρούμενος ηγέτης της οικογένειας) θα πρέπει να προνοήσει για το πώς μπορεί να παρέχει τουλάχιστο την βασική εκπαίδευση στα παιδιά του. Είναι όμως και υπόχρεος να προσπαθήσει να προσφέρει στο παιδί του την καλύτερη δυνατή παιδεία.

Αν το κράτος θέλει να δημιουργήσει μια κοινωνία με εξυπνότερους και πιο εκλεπτυσμένους πολίτες, τότε είναι υπόχρεο να κάνει κάποιες δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση. Το λιγότερο που είναι υπόχρεο το κράτος να κάνει, είναι να ιδρύσει σχολεία τουλάχιστο για ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Κατά τον Say πολιτισμένος άνθρωπος μπορεί να θεωρηθεί μόνο όποιος γνωρίζει αυτή την βασική παιδεία. Αν οι πολίτες του κράτους, ή έστω ένα μεγάλο μέρος τους, δεν κατέχουν αυτή την βασική παιδεία τότε το κράτος θα παραμένει βάρβαρο και θα αποτελείται από αγροίκους.

*“In fact, one can not call a nation civilized, nor consequently possessed of the benefits of civilization, until the people at large be instructed in these three particulars: till then it will be but partially reclaimed from barbarism”.*⁵¹

Σημαντικό θεωρεί και το ότι οι γυναίκες δεν πρέπει να παραμένουν έξω από το σύστημα της εκπαίδευσης, ούτε σαν μαθήτριες ούτε σαν διδάσκαλοι. Υποστηρίζει ότι ίσως να είναι καλύτερες από τους άντρες και ότι μερικές φορές είναι οι μόνες διαθέσιμες για την συγκεκριμένη θέση.

Μιλώντας για την ηθική φιλοσοφία υποστήριξε ότι δεν πρέπει να διδάσκεται με δαπάνη του κράτους, γιατί θεωρείται όπως τόνισε, πειραματική ή / και δογματική. Η αρετή ενός ατόμου και η καλή συμπεριφορά του πρέπει να ανακαλυφθούν από το ίδιο άτομο και αυτό θα το καταφέρει κυρίως μέσω των διαπροσωπικών του σχέσεων.

⁵⁰ J-B Say, το ίδιο, Book 3, Chapter 13, Part 65

⁵¹ J-B Say, το ίδιο, Book 3, Chapter 13, Part 62

Παράλληλα όμως η εκπαίδευση είναι ικανή να ανοίξει το μυαλό του ανθρώπου και έτσι να τον βοηθήσει να αποκτήσει ήθος και αρετή.

Τόνισε ότι, η ηθική πρέπει να αποκτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο και όχι να την μιμείται από κάποια βιβλία και κάποια μαθήματα. Το παράδειγμα που δίνει για να το αιτιολογήσει αυτό, αφορά της αποικίες. Όπως ήταν τότε γνωστό, οι αποικίες ως επί το πλείστον αποτελούνταν όχι από τις πιο ευυπόληπτες κατηγορίες ανθρώπων της μητρόπολης. Όταν περνούσε όμως ο πρώτος καιρός, όταν οι ελπίδες τους για επιστροφή εγκαταλείπονταν τελείως και οι άποικοι αποφάσιζαν ότι θα περάσουν το υπόλοιπο της ζωής τους στη νέα τους αυτή διαμονή, αισθάνονταν βαθμιαία την ανάγκη για σταθεροποίηση της εκτίμησης τους με τους συντρόφους, συμπολίτες τους, και τα ήθη της αποικίας βελτιώνονταν γρήγορα. Με τον όρο ήθη ο Say εννοεί την γενική πορεία των ανθρωπίνων σχέσεων και της συμπεριφοράς.

*“Colonies are, for the most part, composed of by no means the most estimable classes of the mother-country: in a very short time, however, when the hopes of return are wholly abandoned, and the settlers have made up their minds to pass the rest of their lives in their new abode, they gradually feel the necessity of conciliating the esteem of their fellow-citizens, and the morals of the colony improve rapidly. By morals, I mean the general course of human conduct and behaviour”.*⁵²

Στο τέλος των συζητήσεων του για την εκπαίδευση, ο Say τόνισε ότι, θα ήταν ασυγχώρητο για τις κυβερνήσεις να απαρνηθούν την παιδεία, ειδικότερα τώρα που έχουν τα οικονομικά μέσα για μια καλύτερη και μοντέρνα εκπαίδευση. Σαν παράδειγμα υποστήριξε ότι μερικά από τα αίτια πτώσης σχεδόν όλων των αυτοκρατοριών ανά τους αιώνες, είναι ότι σταμάτησαν την καλή παιδεία που παρείχαν και έτσι έφτασαν στα όρια της βαρβαρότητας, με αποτέλεσμα να αρχίσει η τελική τους πτώση.

---

⁵² J-B Say, το ίδιο, Book 3, Chapter 13, Part 72

3.3.3. Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Say

- Υπέρ της γενικής βασικής εκπαίδευσης
- Υπέρ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης
- Η παιδεία δρα θετικά στο κοινωνικό επίπεδο
- Η παιδεία δημιουργεί ένα καλύτερο άνθρωπο
- Καλή διαχείριση των πόρων του κράτους που πάνε στην παιδεία
- Υπέρ της εκπαίδευσης των γυναικών
- Ούτε αρνητικός ούτε θετικός στην χρηματοδότηση

3.4. Nassau William Senior (1790 – 1864)

3.4.1. Η ζωή και το έργο του

Γεννήθηκε στις 26 Σεπτεμβρίου 1790 στο Berkshire της Αγγλίας. Καταγόταν από εύπορη οικογένεια και ήταν ο μεγαλύτερος γιος του αιδεσιμότατου J. R. Senior εφημέριου του Durnford Wiltshire.

Σπούδασε στο Eton και στο κολέγιο Magdalen του πανεπιστημίου της Oxford όπου το 1815 πήρε το πτυχίο της Νομικής. Μέντορας του στο πανεπιστήμιο και επιστήθιος φίλος του ήταν ο Richard Whately, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος του Δουβλίνου. Ο Senior δεν ασχολήθηκε με την Νομική αλλά συνέχισε σε μεταπτυχιακές σπουδές και έρευνες στα οικονομικά.

Ήταν ο πρώτος καθηγητής της έδρας της πολιτικής οικονομίας του πανεπιστημίου της Οξφόρδης από το 1825 μέχρι το 1830 και από το 1847 μέχρι το 1852. Κατά τις δεκαετίες του 1830 και του 1840 εργάστηκε με μεγάλη επιτυχία σε διάφορες κυβερνητικές επιτροπές, όπως στην επιτροπή για το νόμο της φτώχειας το 1832.

Το σπουδαιότερο έργο του ήταν το “An Outline of the Science of Political Economy” που εκδόθηκε το 1836. Άλλα έργα του ήταν το “ An Introductory Lecture” (1827), το “ A Lecture on the Production of Wealth” (1847) και το “Four Introductory Lectures on Political Economy” (1852).

Ο Nassau William Senior πέθανε στις 4 Ιουνίου 1864.

3.4.2. Ο Senior και η εκπαίδευση

Η πηγή που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη για εξεύρεση των εκπαιδευτικών ιδεών του Nassau William Senior είναι το βιβλίο “An Outline of the Science of Political Economy” και κυρίως τα κεφάλαια τρία και τέσσερα.

Διαβάζοντας αυτά τα κεφάλαια τα βασικά συμπεράσματα που αντλούμε είναι πρώτα ότι ο Senior είναι πιστός οπαδός των ιδεών του Adam Smith, με αποτέλεσμα να μην έχουμε κριτική της τότε εκπαιδευτικής πολιτικής, αλλά μια προσπάθεια σύνδεσης της εκπαίδευσης και της εργασίας. Εκτός από τον Smith όμως, είχε επηρεαστεί πολύ και από τον Malthus, τον οποίο θεωρούσε ένα από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της εποχής.⁵³ Έπειτα παρατηρούμε ότι ο Senior χρησιμοποιεί την μέθοδο της παρατήρησης. Ότι δηλαδή, παρατηρεί τα υπάρχοντα νούμερα τις εποχής (μισθούς, εκπαιδευτικές δαπάνες, δημόσιες επενδύσεις κτλ) και βάση αυτών χρησιμοποιεί την θεωρία για να δώσει έμφαση (και απόδειξη) σε ότι θέλει να δείξει. Πολύ σημαντικός παράγοντας για τον Senior ήταν ο πληθυσμός. Πίστευε ότι οι σημαντικότεροι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η αύξηση του πληθυσμού, είναι η τεχνολογική πρόοδος και η εκπαίδευση.⁵⁴

Ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο αναφέρθηκε ο Senior στην εκπαίδευση, είναι ότι την θεωρεί συνώνυμο της επένδυσης. Με απλά λόγια λει ότι, η δέσμευση χρόνου και χρήματος για εκπαίδευση, μπορεί να αποδώσει καλύτερη ζωή στο μέλλον, τόσο για τον άμεσα ενδιαφερόμενο, όσο και για την κοινωνία στο σύνολο.

Σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή ενός ατόμου ή μιας κοινωνίας είναι το κέρδος από το αγαθό ή την υπηρεσία που παράγει. Κατά τον Senior, το κέρδος των αγαθών αποτελείται και από την “παιδεία”. Δηλαδή ένα μερίδιο του κέρδους είναι η αμοιβή για την καλή εκπαίδευση, την γνώση και την τεχνογνωσία.

“If we suppose the expense of his education to have amounted to £1000, and that it will be replaced with average profit by an annual return of 15 per cent., and the average wages of labour to be £30 a-

---

⁵³ Donald Winch, το ίδιο, p.317

⁵⁴ Donald Winch, το ίδιο, p. 373

*year, we have £180 to add to the price of the watches, and £9 more for the advance of this sum for half-a-year, making £1944”.*⁵⁵

Το αριθμητικό παράδειγμα που υπάρχει πιο πάνω, είναι για να μας δείξει πως εννοεί την παιδεία ως επένδυση ο Senior. Υποθέτει ότι τα έξοδα για την εκπαίδευση είναι £1000. Αυτά θα αντικατασταθούν με ένα μέσο κέρδος από μια ετήσια επιστροφή 15% και με μέσο μισθό της εργασίας £30 το χρόνο, έχουμε £180 για να προστεθούν στην τιμή των ρολογιών, και £9 επιπλέον για την πρόοδο αυτού του αθροίσματος για μισό χρόνο, κάνουν £1944.

Λόγω αυτού χαρακτηρίζει την εκπαίδευση ως επένδυση και προσωπικό κεφάλαιο. Οι αποικίες οφείλουν στην Ευρώπη την διαπαιδαγώγησή τους. Ο λόγος είναι ότι, η προσφορά παιδείας που προερχόταν από την Ευρώπη στις αποικίες, βοήθησε στο να αποβάλουν τις κακές συνήθειες και την ανηθικότητα, τόσο τα άτομα, όσο και οι ίδιες οι αποικίες.

Ο Senior αναφέρεται και στην στενή σχέση εκπαίδευσης και παραγωγικότητας. Η εκπαίδευση θα βοηθήσει στην αύξηση της παραγωγικότητας του ατόμου, κάτι που θα βοηθήσει τόσο την αύξηση της κοινωνικής ευημερίας, αλλά τόσο και το ίδιο το άτομο, του οποίου ο μισθός θα αυξηθεί και οι συνθήκες διαβίωσης του θα γίνουν καλύτερες. Για να υπάρξει όμως αυτή η αύξηση της παραγωγικότητας πρέπει, όπως λει ο ίδιος, η εκπαίδευση να βοηθήσει τόσο διανοητικά όσο και σωματικά το άτομο. Τονίζει ότι η παραγωγικότητα της εργασίας εξαρτάται εν μέρει από τις υλικές, διανοητικές και ηθικές ιδιότητες του εργατή, στην επιμέλεια του, την ικανότητα του, και την δύναμη του σώματος και του μυαλού του

*“There appears no reason to doubt that, as civilization advances, every person will receive an education which will materially increase his power of production...”*⁵⁶

*...the productiveness of labour, depend: First. It depends partly on the corporeal, intellectual, and moral qualities of the labourer; on his diligence, his skill, and his strength of body and mind”.*⁵⁷

---

⁵⁵ N. W. Senior (1836), *An Outline of the Science of Political Economy*, 3th εκδόσεις Richard Griffin and Co, London 1854, Chapter 4, Part 82

⁵⁶ N. W. Senior, το ίδιο, Chapter 4, Part 142

⁵⁷ N. W. Senior, το ίδιο, Chapter 4, Part 283

Εξηγεί ότι, στις ημέρες του το χειρότερο μειονέκτημα των παιδιών είναι ότι πάσχουν από έλλειψη εκπαίδευσης και κυρίως πάσχουν από την ανεπάρκεια της θρησκευτικής, ηθικής και διανοητικής εκπαίδευσης. Γι' αυτό το λόγο, μια από τις κυριότερες του προτάσεις, που αποτέλεσαν την βάση της μεταρρύθμισης του νόμου περί εργοστασίων το 1834, ήταν η υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών 9 έως 13 ετών που ως τότε δούλευαν στα εργοστάσια.⁵⁸ Έτσι με αυτό τον τρόπο θα παρεχόταν σε όλα τα παιδιά έστω η βασική εκπαίδευση. Κατά τον Senior η εκπαίδευση των νεαρών ατόμων θα τους βοηθούσε να αποβάλουν την κακία, τις κακές συνήθειες και την ανηθικότητα.

“The infants suffer from the want of maternal attention, and those who are older from fatigue and confinement, from the want of childish relaxation and amusement, and, what is far more important, from the deficiency of religious, moral, and intellectual education”⁵⁹

Σε ότι αφορά τις υπόλοιπες επενδύσεις, εκτός από την εκπαίδευση, πχ τις καινούργιες τεχνολογίες και ιδιαίτερα τα καινούργια μηχανήματα, για να δημιουργηθούν, να λειτουργήσουν και να αποδώσουν κέρδη, πρέπει να χρησιμοποιηθούν από άτομα με την κατάλληλη εκπαίδευση.

Η κυριότερη κριτική που κάνει ο Senior στο εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής, αφορά τα χρήματα που δίνονταν για την παιδεία. Τονίζει ότι, παρόλο που ο πληθυσμός αυξάνεται με γοργούς ρυθμούς η αύξηση των χρημάτων που δίνονται στην παιδεία δεν αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό. Θυμίζει ότι από τον καιρό που ξεκίνησαν οι χορηγίες, αν και ο πληθυσμός σχεδόν διπλασιάστηκε σε αυτό το διάστημα, ο αριθμός των παροχών για τα μέσα μιας δωρεάν φιλελεύθερης παιδείας δεν αυξήθηκε αναλογικά.

“In the first place, though our population has nearly doubled in the interval, the number of provisions for affording gratuitously the means of a liberal education has not materially increased”⁶⁰

---

⁵⁸Μιχαήλ Ζουμπουλάκης, το ίδιο, σ. 118

⁵⁹ N. W. Senior, το ίδιο, Chapter 4, Part 201

⁶⁰ N. W. Senior, το ίδιο, Chapter 4, Part 371

Τονίζει ότι τα περισσότερα χρήματα του κράτους κατευθύνονται προς τα δύο μεγάλα πανεπιστήμια (Κέιμπριτζ και Οξφόρδης) χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερη προσοχή των καθηγητών προς τους μαθητές, ενώ αντίθετα στα μικρά πανεπιστήμια, με τις μικρές επιχορηγήσεις, η προσοχή των καθηγητών σε κάθε μεμονωμένο μαθητή είναι πολύ μεγαλύτερη.

Έχει ισχυρή άποψη ότι υπάρχει αναγκαιότητα για περαιτέρω ενίσχυση της εκπαίδευσης, κυρίως με την δημιουργία μικρών τμημάτων. Ήταν αποδεδειγμένο ότι όσο πιο μικρό ήταν το τμήμα, δηλαδή πιο λίγοι οι μαθητές, τόσο αυξημένη ήταν η προσοχή των καθηγητών προς τους μαθητές, αλλά και τόσο μεγαλύτερη ήταν η πειθαρχία που υπήρχε και από τις δύο πλευρές. Ο τρόπος φυσικά για να γίνει κάτι τέτοιο είναι είτε με αύξηση των διδασκτρων, είτε με καλύτερη διαχείριση των διαθέσιμων πόρων που δίνονται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Όπως όλοι σχεδόν οι προκάτοχοι του, μιλά για ισότητα ευκαιριών στους κύκλους της εκπαίδευσης μεταξύ των δύο φύλων. Τονίζει ότι οι παροχές για την εκπαίδευση του αγοριού είναι μεγαλύτερες και σε μεγάλο βαθμό επιχορηγούνται από το κράτος, αντίθετα με τις πολύ μικρότερες παροχές που δίνονται για τα κορίτσια. Σαν παράδειγμα λει ότι οι παροχές που δίνονται για την εκπαίδευση των κοριτσιών, ώστε να τις βοηθήσει να γίνουν γκουβερνάντες και νοικοκυρές, δεν είναι ίσες με αυτές της εκπαίδευσης των αγοριών. Τα συγκεκριμένα επαγγέλματα είναι τόσο γεμάτα από υποψήφιος με αποτέλεσμα η αμοιβή τους να είναι ίση, μετά βίας, με ενός υπαλλήλου ο οποίος δεν έχει διδαχθεί καν ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, την βασική δηλαδή παιδεία. Τα κύριο ερώτημα που δημιουργείται εδώ είναι τι πρέπει να κάνει το κράτος. Κατά τον Senior το κράτος είναι υπόχρεο να δημιουργήσει νόμους που θα βοηθήσουν στην ισότητα των δύο φύλων στους κόλπους της παιδείας. Οι παροχές που δίνονται να πηγαίνουν σε όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως φύλου, με σκοπό να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες σε όλες τις δουλειές και τις ίδιες δυνατότητες για μια καλύτερη ζωή.

“The expense of giving to a girl the education which will fit her to be a governess, though not quite equal to that of educating a boy as a gentleman, is yet very considerable: no part of it is ever supplied

*by the public; and yet that profession is so overstocked with candidates that the pay scarcely equals that of a servant”.*⁶¹

Τέλος για τον Senior πολύ σημαντικό είναι το θέμα της εμπιστοσύνης, η ύπαρξη της δηλ. μεταξύ των ανθρωπίνων σχέσεων, των ανθρωπίνων συναλλαγών αλλά και μεταξύ της κοινωνίας και του κράτους. Τονίζει ότι μια οικονομία για να μπορεί να κάνει βήματα βελτίωσης και ανάπτυξης πρέπει να διακατέχεται από ένα κλίμα εμπιστοσύνης. Αυτό διδάσκεται από μικρή ηλικία και σε όλη τη ζωή του ατόμου και ο μόνος τρόπος ύπαρξης της είναι η καλή και σωστή εκπαίδευση. Κατά γενικό κανόνα η εμπιστοσύνη είναι το αποτέλεσμα της πρόωρης ηθικής καλλιέργειας, και σε αυτή τη περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί ένα κομμάτι από το ανθρώπινο άυλο κεφάλαιο, όπως είναι η σύνεση και η γνώση.

*“...as a general rule, trustworthiness is the result of early moral cultivation, and in that case is as much to be considered a part of a man's immaterial capital as his prudence or his knowledge”.*⁶²

3.4.3. Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Senior

- Υπέρ της γενικής βασικής εκπαίδευσης
- Υπέρ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης
- Η παιδεία δρα θετικά στο κοινωνικό επίπεδο
- Η παιδεία δημιουργεί ένα καλύτερο άνθρωπο
- Η παιδεία είναι επένδυση
- Η παιδεία μπορεί να αυξήσει την παραγωγικότητα
- Υπέρ της εκπαίδευσης των γυναικών
- Η εμπιστοσύνη στις συναλλαγές μαθαίνεται μέσω της παιδείας

---

⁶¹ N. W. Senior, το ίδιο, Chapter 4, Part 376

⁶² N. W. Senior, το ίδιο, Chapter 4, Part 380

3.5. John Stuart Mill (1806 – 1873)

3.5.1. Η ζωή και το έργο του

Ο John Stuart Mill γεννήθηκε στις 20 Μαΐου 1806 στο Pentonville του Λονδίνου. Θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους Βρετανούς φιλοσόφους, οικονομολόγους και πολιτικούς του 19^{ου} αιώνα. Ήταν ο μεγαλύτερος γιος του ιστορικού και φιλόσοφου James Mill, από τον οποίο εκπαιδεύτηκε προσωπικά, μαζί όμως με τις συμβουλές και τις κατευθύνσεις των Jeremy Bentham και Francis Place.

Σε ηλικία τριών ετών, είχε ήδη αρχίσει να μαθαίνει ελληνικά: οι “Μύθοι” του Αισώπου ήταν το πρώτο βιβλίο στα ελληνικά που διάβασε. Ακολούθησαν Ηρόδοτος, Ξενοφών, Διογένης Λαέρτιος, Λουκιανός, Ισοκράτης. Σε ηλικία 7 ετών είχε διαβάσει τους πρώτους έξι διάλογους του Πλάτωνα, συμπεριλαμβανομένου του δύσκολου “Θεαίτητου”. Στη συνέχεια ακολούθησαν τα λατινικά, μολονότι δεν είχε παραλείψει και τα μεγάλα μυθιστορήματα όπως τον “Ροβινσώνα Κρούσο” ή τον “Δον Κιχώτη”. Από τα οκτώ ως τα δώδεκα χρόνια του είχε διαβάσει Βιργίλιο (τα “Βουκολικά”) και τα έξι πρώτα βιβλία της “Αινειάδας”, ολόκληρο τον Οράτιο, τα πρώτα πέντε βιβλία του Λίβιου, ολόκληρο τον Σαλλούστιο, ενώ την εποχή εκείνη διάβαζε παράλληλα τα δύο έπη του Ομήρου. Από την ηλικία των δώδεκα και μετά εισήλθε, όπως καταγράφει στην “Αυτοβιογραφία” του, σε ένα καινούργιο στάδιο εκπαίδευσης όπου κυριαρχούσε η λογική: “Αναλυτικά Πρότερα” και “Αναλυτικά Ύστερα” του Αριστοτέλη, για τα οποία με ειλικρίνεια αναφέρει πως δεν ήταν αρκετά ώριμος για να τα κατανοήσει. Και συνεχίζοντας την εντυπωσιακή αυτή απαρίθμηση των νεανικών του διαβασμάτων, κάνει μνεία ολόκληρου πλέον του έργου του Πλάτωνα και των προβλημάτων που ανέκυπταν από την εξέταση της φιλοσοφίας του Έλληνα φιλοσόφου, για να περάσει στη συνέχεια σε έργα ιστορικού ενδιαφέροντος αλλά και στην οικονομική σκέψη των Adam Smith και David Ricardo.

Αρνήθηκε να φοιτήσει είτε στο Κέιμπριτζ είτε στην Οξφόρδη, επειδή δεν ήθελε να πάρει τις Αγγλικανικές παραδοσιακές γνώσεις. Αντίθετα, σε ηλικία 17 ετών, εισήλθε στην υπηρεσία ελεγκτών του γραφείου “Ινδικών Υποθέσεων”. Εκεί εργάστηκε μέχρι το 1858, όταν έκλεισε η εταιρεία. Το 1828 προήχθη σε βοηθό ελεγκτή και το 1856 έγινε προϊστάμενος της υπηρεσίας ελεγκτών.

Σε ηλικία 21 ετών παθαίνει νευρικό κλονισμό κυρίως λόγω του ότι όλοι τον θεωρούσαν μια κουρδισμένη πνευματική μηχανή, που καθοδηγείτο από τον πατέρα του και επειδή η εκπαίδευση του είχε καταφέρει να καταστείλει οποιαδήποτε συναισθήματα του τα οποία έπρεπε να αναπτυχθούν κανονικά μέσα από την παιδική του ηλικία. Το 1830 με την βοήθεια καινούργιων φίλων, καταφέρνει να ξεπεράσει το πρόβλημα.

Από το 1865 ως το 1868 ασχολήθηκε ενεργά με την πολιτική. Υποστήριξε σθεναρά τα δικαιώματα των γυναικών, την πρόληψη της διαφθοράς και την αντιπροσώπευση των εργατικών συνδικάτων και των αγροτικών συνεταιρισμών. Το 1869 υποστήριξε το δικαίωμα των γυναικών να ψηφίζουν. Το 1867 εξελέγη Λόρδος πρύτανης του πανεπιστημίου St. Andrews.

Τα κυριότερα έργα του ήταν τα “Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy” (1847), “The Principles of Political Economy: with some of their applications to social philosophy” (1848), “On Liberty” (1859), “Utilitarianism” (1863), “The Subjection of Women” (1869).

Το 1851 παντρεύτηκε την επί 21 χρόνια στενή του φίλη Harriet Taylor η οποία τον επηρέασε βαθύτατα κυρίως στην επανεξέταση των ανθρωπιστικών σοσιαλιστικών ιδεών της εποχής.

Ο John Stuart Mill πέθανε στις 8 Μαΐου 1873 στην Avignon της Γαλλίας.

3.5.2. Ο Mill και η εκπαίδευση

Ο John Stuart Mill, είναι ίσως ο κλασικός οικονομολόγος που μίλησε περισσότερο και πιο αναλυτικά, για το θέμα της παιδείας. Παίρνοντας μια ιδέα για τις φιλελεύθερες απόψεις του στο βιβλίο του “The Principles of Political Economy: with some of their applications to social philosophy” βασίστηκε στα βιβλία “On Liberty” και “Essays on Equality, Law and Education” στα οποία αναφέρεται εκτενέστερα στο θέμα της παιδείας. Στο συγκεκριμένο θέμα που εξετάζουμε ο Mill επηρεάστηκε πάρα πολύ από την δική του, κυρίως, εκπαίδευση.

Αυτό που συνεχώς τόνιζε ο Mill με σθένος, ήταν η ελευθερία του ατόμου και η Δημοκρατία. Υποστήριξε ότι, μόνο μέσω μιας καλής και σωστής εκπαίδευσης μπορεί να υπάρξει μια πραγματικά δημοκρατική διακυβέρνηση. Μέσα από την φιλελεύθερη παιδεία πίστευε ότι θα αποφευχθούν τα φαινόμενα βίας που παρουσιάζονταν στο

όνομα της δημοκρατίας (διαδηλώσεις, επαναστάσεις κτλ) και θα μπορούσε το κράτος να λειτουργήσει δημοκρατικά στο όνομα της ειρήνης, της ατομικής ελευθερίας και της δικαιοσύνης.⁶³

*“...απαιτεί την απελευθέρωση από τις συμβατικότητες της κοινωνίας, που μπορούν να εκφυλιστούν σε χείριστη τυραννία. Αυτή η απελευθέρωση μπορεί να γίνει μόνο με μια όσο το δυνατό πλατύτερη παιδεία. Είναι η μόνη εγγύηση για μια διαρκεί δημοκρατική διακυβέρνηση”.*⁶⁴

Τονίζει ότι, την Δημοκρατία μπορούν και πρέπει να την υπηρετούν μόνο όσοι ανήκουν στην πνευματική ελίτ της κοινωνίας, όσοι δηλαδή έχουν την κατάλληλη εκπαίδευση, έστω και την βασική. Η κληρονομική αριστοκρατία κατά τον Mill, πρέπει να αντικατασταθεί από μια αιρετή, ανεξάρτητη και αμερόληπτη διανοητική τάξη. Το δικαίωμα όμως στην παιδεία και σε αυτή την νέα άρχουσα τάξη πρέπει να το έχουν όλοι, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, πλούτου και ισχύος. Εξηγεί ότι οι απόφοιτοι πανεπιστημίου και τα πιο άρτια εκπαιδευμένα άτομα, μπορούν να διευθύνουν και να κατευθύνουν πολύ καλύτερα την μάζα από οποιοδήποτε άλλο.

Ως ένα από τα σπουδαιότερα φιλελεύθερα πνεύματα ο Mill, καταδικάζει την παιδεία που ορίζεται, διδάσκεται, διευθύνεται και κατευθύνεται από το κράτος. Υποστηρίζει ότι σε τέτοια περίπτωση οι μαθητές θα καθοδηγούνται, με προπαγανδιστικό τρόπο, στο να εξυπηρετούν τον υπεύθυνο του εκπαιδευτικού συστήματος, δηλαδή το κράτος.

*“Η γενική κρατική εκπαίδευση δεν είναι παρά το όργανο με το οποίο διαπλάθονται άνθρωποι απολύτως όμοιοι μεταξύ τους. Και επειδή το πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο διαπλάθονται, είναι πάντα εκείνο, που εξυπηρετεί την εκάστοτε κυρίαρχη δύναμη – είτε είναι ο μονάρχης, το ιερατείο, η αριστοκρατία, είτε η πλειοψηφία της παρούσας γενιάς...”*⁶⁵

---

⁶³ Roger Dale, Geoff Esland, Schooling and Capitalism, The open University press, ed. Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1976, p. 91 – 92

⁶⁴ Τζων Στούαρτ Μιλ (1859), Περί Ελευθερίας, εκ. Επίκουρος, Αθήνα 1983, σ. 10

⁶⁵ Τζων Στούαρτ Μιλ, το ίδιο, 1859, σ. 176

Σε τέτοιες περιπτώσεις, μεροληπτικής εκπαίδευσης, το άτομο δεν αφήνεται ελεύθερο να δημιουργήσει το δικό του χαρακτήρα, σκέψεις και ιδέες. Και ο κύριος λόγος που είναι εναντίον ο Mill, είναι ότι με αυτόν τον τρόπο, καταπατάτε η ελευθερία του ατόμου. Να τονίσω εδώ ότι, ο Mill πίστευε πως το κράτος έπρεπε να παρέχει εκπαίδευση, αλλά ήταν αντίθετος με το να την ελέγχει και να την κατευθύνει. Η μορφή, την οποία προσλαμβάνει η κρατική παρέμβαση στο πεδίο της εκπαίδευσης κατά τον Mill, πρέπει να είναι η εξαίρεση από τον κανόνα του ανταγωνισμού, των εκούσιων ανταλλαγών και της φιλελεύθερης αρχής του *laissez faire*.⁶⁶

Τονίζει όμως ότι, στην περίπτωση που το κράτος, ή έστω κάποιες περιοχές του, που δεν είναι έτοιμες να δεχθούν την πρόκληση της φιλελεύθερης εκπαίδευσης τότε, και μόνο τότε, μπορεί να αναλάβει το ίδιο το κράτος να την κατευθύνει προς την διέξοδο της σωστής εκπαίδευσης. Ο καθολικός και υποχρεωτικός χαρακτήρας της στοιχειώδους εκπαίδευσης, επεκτείνει κατά ένα μέρος την κρατική παρέμβαση προς την κατεύθυνση της χρηματοδότησης της εκπαίδευσης, στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες οι οικογένειες δεν έχουν τα απαραίτητα οικονομικά μέσα για να πληρώσουν δίδακτρα ή άλλες συναφείς δαπάνες.⁶⁷ Αυτό όμως, θα πρέπει να γίνει μόνο για το χρονικό διάστημα, έως ότου να ωριμάσουν κατάλληλα οι θεσμοί και να δημιουργηθούν οι εγκαταστάσεις και οι συνθήκες, για να μπορεί να λειτουργήσει το εκπαιδευτικό μοντέλο των κλασικών.

*“Εκτός πράγματι, από την περίπτωση που η κοινωνία βρίσκεται σε τόσο καθυστερημένη κατάσταση, ώστε δεν μπορεί ή δεν θέλει να δημιουργήσει τους κατάλληλους θεσμούς αγωγής και χρειάζεται να αναλάβει το καθήκον η κυβέρνηση, τότε, όντως, η κυβέρνηση μπορεί, ως το μη χείρον βέλτιστων, να αναλάβει η ίδια την ευθύνη των σχολείων και των πανεπιστημίων”.*⁶⁸

Όπως όλοι οι προκάτοχοι του, αλλά και πολλοί συνεχιστές του, ο Mill είναι ενάντια στις χορηγίες. Τονίζει ότι με τον σταθερό μισθό που δίνεται στους καθηγητές και στην βεβαιότητα τους για το μέλλον στην θέση που κατέχουν, χάνεται το ενδιαφέρον τους και πλέον επιζητούν όσο το δυνατό λιγότερη δουλειά. Όταν μιλά για λιγότερη

⁶⁶ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 51

⁶⁷ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 71

⁶⁸ Τζων Στούαρτ Μιλ, το ίδιο, 1859, σ. 177

δουλειά στους καθηγητές εννοεί λιγότερους μαθητές και λιγότερο ενδιαφέρον προς αυτούς, ούτως ώστε να έχουν όσο το δυνατό μικρότερο πρόβλημα στην διδασκαλία και διαπαιδαγώγησή τους.

“But if a schoolmaster's remuneration is neither increased by efficiency nor diminished by inefficiency, his personal interest is to have as few pupils as possible and to take the least possible trouble with their instruction”.⁶⁹

Έτσι υποστηρίζει ότι, όταν οι καθηγητές δεν ανταμείβονται ανάλογα με την απόδοση της δουλειάς τους, δηλαδή δεν μπορούν να αυξήσουν το εισόδημα τους αν δουλέψουν πιο σκληρά, τότε χάνουν τόσο το ενδιαφέρον τους για την δουλειά, όσο και την αγάπη τους για το λειτούργημα που υπηρετούν.

Τονίζει ότι οι καθηγητές πρέπει να πληρώνονται ανάλογα με την αξία τους. Και ο καλύτερος τρόπος να μετρηθεί αυτή η αξία, είναι μέσα από γενικές εξετάσεις στις οποίες θα υποβάλλονται οι μαθητές τους. Προτείνει ένα γενικό τύπο εξετάσεων σε όλα τα χρηματοδοτούμενα σχολεία και ανάλογα με την βαθμολογία του κάθε μαθητή, να μπορεί να καθοριστεί η αξία του κάθε καθηγητή. Οι εξετάσεις αυτές πρέπει να διευθύνονται από ανεξάρτητους δημόσιους εξεταστές, ούτως ώστε να είναι αμερόληπτες, να χαρακτηρίζονται από ένα ανταγωνιστικό χαρακτήρα και να μπορούν να εφαρμοστούν στους μαθητές όλων των χρηματοδοτούμενων σχολείων των μεσαίων τάξεων. Επίσης, σ' αυτές τις εξετάσεις θα γίνεται δυνατός ο έλεγχος, τόσο του γενικού, όσο και του καθολικού χαρακτήρα της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Μόνο όποιος κατέχει αυτό το πιστοποιητικό της βασικής εκπαίδευσης θα έχει δικαίωμα να εργαστεί, ενώ αντίθετα, όποιος δεν το κατέχει θα υπόκειται σε κυρώσεις (λόγω ηλικίας οι κυρώσεις θα αφορούν τους γονείς). Πέραν όμως από αυτήν τη στοιχειώδη βαθμίδα ο Mill υποστηρίζει ότι, το σύστημα των εξετάσεων πρέπει να είναι προαιρετικό για όσους επιθυμούν να αποκτήσουν ένα δίπλωμα για μαθήματα που αφορούν συγκεκριμένα επαγγέλματα.⁷⁰

“The results of their teaching can, in general, only be tested by examinations, conducted by independent public examiners, and if

⁶⁹ John Stuart Mill, *Essays on Equality, Law and Education*, ed. Routledge, London 1996, p.209

⁷⁰ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 72

*this examination were partly of a competitive character, extending to the pupils of all endowed middle-class schools, somewhat after the model of the Oxford and Cambridge local examinations, it might be made a basis for proportioning, in some degree, the remuneration of schoolmasters to the degree of success which their pupils obtained in the examinations”.*⁷¹

Ο Mill, πιστεύει ότι είναι καθήκον αλλά και υποχρέωση όλων των γονιών, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης, να παρέχουν τουλάχιστο την βασική παιδεία στα παιδιά τους. Η μορφή της κρατικής παρέμβασης εδώ, πρέπει από την μια να εξασφαλίζει την νομική υποχρέωση των γονιών να παρέχουν στα παιδιά τους τη στοιχειώδη εκπαίδευση αλλά και από την άλλη όμως να διασφαλίζει, ότι υπάρχει πρόσβαση σε αυτό τον τύπο εκπαίδευσης, σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, είτε με την παροχή δωρεάν εκπαίδευσης, είτε με την καταβολή μιας ασήμαντης ποσοτικά δαπάνης.⁷² Λεει ότι τα άτομα δεν πρέπει να περιμένουν από το κράτος ή από οποιαδήποτε φιλανθρωπία να τους δίνεται η ευκαιρία να εξυψώσουν το πνεύμα των παιδιών τους. Όπως είναι υπεύθυνοι να παρέχουν τροφή, ένδυση και στέγαση στην οικογένεια τους, πρέπει να είναι σε θέση να παρέχουν και πνευματική τροφή. Είναι υποχρέωση τους, να παρέχουν ένα καλύτερο μέλλον προς τους απογόνους τους αλλά και προς την κοινωνία, η οποία με αυτό τον τρόπο, θα σταματήσει να μαστιζείται από την διαφθορά. Είναι ένθερμος υποστηρικτής της ιδέας ότι μέσω της παιδείας, έστω και της βασικής, το άτομο αποκτά ηθική, λογική και σύνεση.⁷³ Το κυριότερο πρόβλημα στο οποίο προσπαθούσε να βρει λύση ο Mill, ήταν οι κοινωνικές ανισότητες και το πώς αυτές επηρεάζουν το μέλλον των εργαζομένων τάξεων. Για αυτό το λόγο θεωρούσε απαραίτητη την ενεργό παρουσία του κράτους. Υποστήριζε ότι, ένα από τα καλοδεχούμενα παρεμβατικά μέτρα που έπρεπε να λαμβάνει το κράτος, ήταν η θέσπιση της υποχρεωτικής βασικής εκπαίδευσης.⁷⁴ Αν η εξουσία για την εκπαίδευση αφηθεί αποκλειστικά στην διάθεση των γονιών, είναι πολύ πιθανόν, για διάφορους λόγους, οι τελευταίοι να παραμελήσουν αυτό το καθήκον. Ο μετριασμός και η διόρθωση της δεσποτικής εξουσίας της οικογένειας, επιτυγχάνεται

---

⁷¹ John Stuart Mill, το ίδιο, 1996, p.210

⁷² Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 52

⁷³ Σπύρος Ρασής, Τα Πανεπιστήμια Χθες και Σήμερα, σ. 227

⁷⁴ Μιχαήλ Ζουμπουλάκης, το ίδιο, σ. 118

στην περίπτωση αυτή, με την παρέμβαση του κράτους και πιο συγκεκριμένα με την θεσμοθέτηση κυρώσεων στους γονείς.⁷⁵

“...ένα από τα πιο ιερά καθήκοντα των γονέων (ή, όπως ορίζει σήμερα ο νόμος και το έθιμο, του πατέρα), αφού φέρουν στον κόσμο ένα ανθρώπινο όν, είναι να προσφέρουν σε αυτό το όν την εκπαίδευση, που θα του δώσει τα εφόδια, για να διαδραματίσει σωστά το ρόλο του στη ζωή, τόσο απέναντι στους άλλους όσο και απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό.”⁷⁶

Είχε ισχυρή γνώμη ότι τα χρηματοδοτούμενα σχολεία πρέπει να ενταχθούν κάτω από την επίβλεψη των επιθεωρητών του Privy Council που υπάγεται στο Education Committee of Council. Αυτή η ανεξάρτητη αρχή, θα ήταν υπεύθυνη να προστατέψει την παιδεία από τα κακά που ήταν αποτελέσματα των χορηγιών, να βοηθήσει τους ικανούς καθηγητές και να αντιμετωπίσει την κακή μάθηση που αποκτούσαν οι μαθητές - αποδέκτες. Οι σημαντικότερες ευθύνες που θα είχε αυτή η επιτροπή θα ήταν να αποσύρει, ή τουλάχιστο να προτείνει την απόσυρση των αναποτελεσματικών καθηγητών και τέλος να προστατέψει την παιδεία από τον ακατάλληλο έλεγχο του κράτους.

“Nothing but frequent and systematic inspection, by an authority having the power, if not of removing, at least of proposing the removal of the schoolmaster in case of proved unfitness, will ever prevent the majority of such schools from falling back into the state from which it is now desired to rescue them.”⁷⁷

Τονίζει όμως ότι οι επιθεωρητές, οι οποίοι θα επωμιστούν αυτό το δύσκολο έργο, θα πρέπει να είναι άτομα έντιμα, με μεγάλη πείρα και δυνατότητες στο θέμα της παιδείας, αμερόληπτοι, και άτομα που θέλουν να βοηθήσουν, αλλά έχουν και το θάρρος να το κάνουν. Η σημαντικότερη αρμοδιότητα που θα έχουν, θα είναι η πρόσληψη αλλά και η καθαίρεση των καθηγητών που δεν κάνουν καλά τη δουλειά

---

⁷⁵ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 70 – 71

⁷⁶ Τζων Στούαρτ Μιλ, το ίδιο, 1859, σ. 175

⁷⁷ John Stuart Mill το ίδιο, 1996, p.211

τους. Θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι, η εξουσία που θα κατέχουν στα χέρια τους θα είναι πολύ μεγάλη. Για αυτό το λόγο θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί, ούτως ώστε να μην γίνουν αυτό που θέλουν να αποφύγουν. Να μην έχουν βλέψεις να ελέγξουν το σύστημα της παιδείας και να μην γίνουν οι νέοι τύραννοι και δημαγωγοί της εκπαίδευσης.

Στο σημείο που πρωτοτυπεί ο Mill στην εκπαιδευτική πολιτική του, σε σχέση με τους υπόλοιπους κλασικούς, είναι ότι προτείνει πως πρέπει να συγκεντρωθούν τόσο οι διάφορες χρηματοδοτήσεις και παροχές που δίνονται για την παιδεία, όσο και τα σχολεία. Δηλαδή να υπάρχει ένα δημόσια ελεγχόμενο ταμείο το οποίο θα διαχειρίζεται όλα τα χρήματα που δίνονται για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Τα χρήματα αυτά που προέρχονται κυρίως από τις κρατικές χορηγίες, καθώς και από διάφορες φιλανθρωπικές χρηματοδοτήσεις θα κατευθύνονται κυρίως για την ανακούφιση των φτωχών. Ταυτόχρονα όμως προτείνει, να συγκεντρωθούν όλα τα μικρά και διάσπαρτα σχολεία και να μετατραπούν σε λίγα μεγάλα. Με αυτό τον τρόπο, θα αυξηθεί τόσο η αποδοτικότητα των χρημάτων, όσο και η αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών αυτών ιδρυμάτων. Όπως τόνισα και πιο πάνω, ο Mill προσπαθούσε να επιλύσει τα προβλήματα των εργατικών τάξεων. Με τη μέθοδο αυτή, τη δημιουργία δηλαδή αποτελεσματικότερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, πίστευε πως βρήκε τον τρόπο να επιλύσει αυτά τα προβλήματα αφού παρατήρησε ότι η βελτίωση της θέσης της εργατικής τάξης σε σχέση με την διανομή του πλούτου συνδέεται άμεσα με την σωστή καλλιέργεια και την αποτελεσματική εκπαίδευση.⁷⁸

*“...I would propose that all the educational endowments of the district, together with all other charitable endowments within the same local limits which are now applied, ostensibly or really, to the relief of the poor in modes which are useless or hurtful, should be brought into a single fund, to be devoted to maintaining one or a few large schools in convenient situations, in preference to a greater number of small ones large schools, with numerous pupils, have a great advantage in point of economy and efficiency over small schools with few pupils”.*⁷⁹

---

⁷⁸ Διονύσης Ν. Γράβαρης, το ίδιο, σ. 60

⁷⁹ John Stuart Mill, το ίδιο, p.211

Τα πλεονεκτήματα, κατά τον Mill, που θα υπάρξουν από αυτή την συγκέντρωση χρημάτων και σχολείων, είναι πρώτο, ότι όταν υπάρχουν πάρα πολλοί μαθητές μπορούν να χωριστούν σε τάξεις ανάλογα πρώτα με την ηλικία τους και τις δυνατότητες τους χωρίς να επηρεάζει ο ένας τον άλλο. Αντίθετα, όταν οι μαθητές είναι λίγοι τότε είναι υποχρεωμένοι να δέχονται την εκπαίδευση όλοι μαζί, μέσα σε μια τάξη, ανεξαρτήτως από τις δυνατότητες τους. Και σε αυτή την περίπτωση, υπάρχει ο κίνδυνος οι καθηγητές, είτε να επιβραδύνουν την όλη διαδικασία της μάθησης για να μπορούν να ακολουθήσουν και οι πιο μέτριοι μαθητές σε βάρος των καλών, είτε να μην δίνουν καμιά σημασία στους μέτριους και να προχωρούν με τους καλούς. Δεύτερο πλεονέκτημα κατά τον Mill είναι ότι, με το ίδιο κόστος, μπορούν να συγκεντρωθούν οι καλύτεροι καθηγητές σε ένα μεγάλο σχολείο, παρά να υπάρχει αναλογικά ένας ή δύο άριστοι στην δουλειά τους καθηγητές ανά σχολείο. Είναι αποτελεσματικότερο να συγκεντρωθούν όλοι σε λίγα μεγάλα σχολεία. Έτσι από την μια θα αυξηθεί ο ανταγωνισμός, και όλοι θα προσπαθούν να γίνουν καλύτεροι, και από την άλλη πολλοί αποτελεσματικοί καθηγητές μαζί, θα μπορούν ευκολότερα να επιφέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα τόσο για τα σχολεία τους, όσο και για το σύνολο της παιδείας. Τέλος τονίζει, ότι με λιγότερα σχολεία η επιθεώρηση και η αξιολόγηση, από τους επιθεωρητές τους Privy Council, θα γίνει οικονομικότερη και αποτελεσματικότερη.

Τέλος, πολύ σημαντική για τον Mill, είναι η συνεχής εκπαίδευση των δασκάλων και καθηγητών.⁸⁰ Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζει ότι, θα εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους, θα γίνονται πιο ανταγωνιστικοί και θα μάθουν πώς να είναι καλύτεροι παιδαγωγοί. Δηλαδή αποκτούν συνεχώς καλύτερους τρόπους που πρέπει να διδάσκουν ώστε να καταφέρουν να περάσουν τις γνώσεις που πρέπει στους νεαρούς μαθητές.

*“It would be highly important that training schools should be established for teachers, where they should learn, not only the things they will have to teach, but how to teach them”.*⁸¹

---

⁸⁰ Σπύρος Ρασής, Τα Πανεπιστήμια Χθες και Σήμερα, σ. 228

⁸¹ John Stuart Mill, το ίδιο, p.214

3.5.3. Συμπεράσματα για την εκπαιδευτική πολιτική του Mill

- Υπέρ της γενικής βασικής εκπαίδευσης
- Υπέρ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης
- Η παιδεία δρα θετικά στο κοινωνικό επίπεδο
- Η παιδεία δημιουργεί ένα καλύτερο άνθρωπο
- Αντίθετος με το υπάρχον σύστημα και κυρίως με τις χορηγίες
- Η παιδεία είναι το μέσο για την προαγωγή της Δημοκρατία
- Ο μισθός του καθηγητή πρέπει να είναι ανάλογα με την αξία του
- Έλεγχος των σχολείων από επιθεωρητές
- Συγκέντρωση χρημάτων χρηματοδότησης σε ένα δημόσια ελεγχόμενο ταμείο
- Συγκέντρωση μικρών σχολείων σε λίγα με πολλούς μαθητές
- Συνεχής εκπαίδευση των καθηγητών – δασκάλων

4. Γενικά Συμπεράσματα – Προτάσεις

4.1. Τα διδάγματα των κλασικών

Στο παρόν κομμάτι της εργασίας μου θα προσπαθήσω να κάνω μια συσχέτιση ανάμεσα στα βασικά συμπεράσματα των πέντε φιλοσόφων που ανέφερα στο προηγούμενο κεφάλαιο. Θα προσπαθήσω δηλαδή να συνοψίσω τα συμπεράσματα των Adam Smith, John Stuart Mill, Thomas Robert Malthus, Jean – Baptiste Say και Nassau William Senior. Έτσι, με αυτό τον τρόπο, θα προσπαθήσω να καταγράψω τις βασικές ιδέες της κλασικής οικονομικής σχολής για την εκπαίδευση, και να σχολιάσω τις ομοιότητες και τις διαφορές που υπάρχουν.

Το πρώτο από τα συμπεράσματα, και ίσως και το πιο κατανοητό, είναι το ότι η παιδεία και η σωστή εκπαίδευση δημιουργούν ένα καλύτερο άνθρωπο και σαν αποτέλεσμα μια καλύτερη κοινωνία. Η ιδέα αυτή επικρατεί και από την αρχαία Ελλάδα. Στα άπαντα του ο Δημόκριτος είχε γράψει "Διδαχή και φύσις παραπλήσιον εστί. Και γαρ η διδαχή μεταρυσμοί την φύσιν, μεταρυσμούσα δε φυσιοποιεί" Δημόκριτος απ. 33.⁸² Δηλαδή ο Δημόκριτος εδώ υποστήριζε ότι η επίδραση που μπορεί να ασκήσει η διδασκαλία αναδομεί τον άνθρωπο και δημιουργεί σε αυτόν μια καλύτερη φύση. Είναι γενικά παραδεκτό, νομίζω, ότι στην κρίσιμη σχολική ηλικία του ατόμου, τόσο το μυαλό όσο και ο χαρακτήρας του δέχονται πιο εύκολα να διαμορφωθούν. Έτσι, αν το εκπαιδευτικό ίδρυμα είναι αποτελεσματικό, το άτομο αποκτά λογική, σύνεση και ηθική. Μ' αυτό τον τρόπο μια κοινωνία, που αποτελείται από άτομα με τα τρία αυτά χαρακτηριστικά, θα αποκτήσει και η ίδια την ειρήνη, την ηρεμία και τα δημοκρατικά ήθη που είναι απαραίτητα για να την πάνε μπροστά, τόσο στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, όσο και στο πολιτικό, πολιτιστικό, ηθικό επίπεδο.⁸³

Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι η σωστή εκπαίδευση θα προσφέρει στα άτομα τα καλύτερα εφόδια για το μέλλον. Θα αυξήσει την παραγωγικότητα τους και τις ευκαιρίες για καλύτερη εργασία και υψηλότερο μισθό και σαν αποτέλεσμα θα αυξήσει τόσο το βιοτικό τους επίπεδο, όσο και το βιοτικό επίπεδο της χώρας. Όπως

---

⁸² Παναγιώτης Δαμάσκος, "Η Φύση στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία", Περιοδικό "Ηλεκτρονικός Φυσικός Κόσμος" Ένωση Ελλήνων Φυσικών, τεύχος 3, 2003

⁸³ Donald Winch, το ίδιο, p. 340

αναφέραμε και πιο πάνω ο πρωταρχικός ίσως λόγος που ασχολήθηκαν με την παιδεία, είναι ότι μέσω της σωστής εκπαίδευσης μπορεί να υπάρξει άνοδος του βιοτικού και κοινωνικού επιπέδου των ατόμων και κυρίως των ατόμων της εργατικής τάξης. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα και την συνολική αύξηση της κοινωνικής ευημερίας της εργατικής τάξης αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας, αφού τα περισσότερα άτομα μιας κοινωνίας ανήκουν σε αυτή την κοινωνική ομάδα.

Το τρίτο συμπέρασμα αφορά την στάση των οικονομολόγων στις χορηγίες. Ο Adam Smith και ο John Stuart Mill έκαναν ιδιαίτερη κριτική στο τότε υπάρχον σύστημα και κυρίως στις χορηγίες, αντίθετα με τους Malthus και Senior, που απλώς συμφωνούσαν με την εκπαιδευτική πολιτική των Smith και Mill, και του Say που ήταν ουδέτερος στο θέμα των χορηγιών, αλλά τόνιζε ότι πρέπει να υπάρχει έλεγχος και καλή διαχείριση των πόρων του κράτους που πάνε στην παιδεία. Όλοι όμως πίστευαν ότι ο σταθερός μισθός του παιδαγωγού και η μονιμότητα της θέσης του από τη μια δεν πρόσφερε κίνητρα για αύξηση της αποτελεσματικότητας του και από την άλλη τον καθιστούσε αδιάφορο τόσο απέναντι στα παιδιά, όσο και απέναντι στο ίδιο το σύστημα.

Κάποιος διαβάζοντας, θα παρατηρήσει πιο εκτενείς αναφορές για την παιδεία και το εκπαιδευτικό σύστημα στον Mill και σε μικρότερη κλίμακα στον Smith. Στους δύο αυτούς, εκτός από τα θετικά που προσφέρει η παιδεία και την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός αποτελεσματικού εκπαιδευτικού συστήματος παρατηρείται και η προσπάθεια τους να εξηγήσουν ποιος είναι ο βέλτιστος τρόπος λειτουργίας αυτού του συστήματος. Αντίθετα ο Say, ο Malthus και ο Senior ξεκινούν να αναλύουν τις θέσεις τους έχοντας σαν βάση τον τρόπο λειτουργίας των εκπαιδευτικών συστημάτων, του Mill και Smith, και έπειτα προσπαθούν με βάση τις δικές τους θεωρίες να αναλύσουν τα θετικά της παιδείας και να τονίσουν την συνεισφορά της εκπαίδευσης.

Η κυριότερη άποψη του Mill και του Smith είναι ότι, ο παιδαγωγός πρέπει να πληρώνεται με βάση την αξία του, τη φήμη του και την αποτελεσματικότητά του. Έτσι με αυτό τον τρόπο θα προσπαθεί να γίνεται όλο και καλύτερος και αποτελεσματικότερος. Επίσης ο Mill τόνισε ότι πρέπει να υπάρχει αξιολόγηση μεταξύ των παιδαγωγών και μεταξύ των σχολείων και αυτό θα γίνει μόνο μέσω των επιθεωρήσεων. Οι παιδαγωγοί να λαμβάνουν και αυτοί μια συνεχή εκπαίδευση καθ' όλη τη διάρκεια άσκησης του επαγγέλματος τους και τέλος ότι τόσο οι χρηματοδοτήσεις πρέπει να συγκεντρωθούν σε ένα ταμείο όσο και τα μικρά σχολεία να συγκεντρωθούν σε λίγα μεγάλα.

Στηριζόμενος σε αυτού του είδους το εκπαιδευτικό σύστημα, ο Malthus, σαν ο κατεξοχήν φιλόσοφος που ασχολήθηκε με τον πληθυσμό, τόνισε ότι η παιδεία βοηθά στη βελτίωση του θεσμού του γάμου. Επίσης ο Senior τόνισε ότι η εμπιστοσύνη, που είναι απαραίτητη για την βελτίωση της οικονομικής ζωής τόσο του ατόμου όσο και της κοινωνίας, μπορεί να αποκτηθεί από τον κάθε άνθρωπο μόνο μέσω της παιδείας. Όμως για να υπάρξουν τα θετικά αυτά αποτελέσματα, που τόνισε ο καθένας με την σειρά του, όλοι είναι ένθερμοι υποστηρικτές της γενικής βασικής και υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Ένας από τους πρώτους φιλοσόφους που στα κείμενα του εισήγαγε την θέσπιση της υποχρεωτικής στοιχειώδους παιδείας ήταν ο Αριστοτέλης. Αιτιολογώντας την άποψη του αυτή είπε ότι, αφού όλοι έχουν δικαίωμα και υποχρέωση στα κοινά, είναι ανάγκη όλοι να κατέχουν μια στοιχειώδη παιδεία. “Επειδή πάσα πολιτική κοινωνία συνέστηκεν εξ αρχόντων και αρχομένων, τούτο δε σκεπτόν, ει ετέρους είναι δει τους αρχόντας και τους αρχομένους η τους αυτούς διαβίου δήλων γαρ ως ακολουθείν δεήσει και την παιδείαν κατά την διαίρεσιν ταύτην... ώστε και την παιδείαν έστιν ως την αυτήν αναγκαίον, εστί δε ως ετέραν είναι”.⁸⁴ Όλοι υποστήριξαν ότι η στοιχειώδης εκπαίδευση πρέπει να εφαρμοστεί στα άτομα των κατωτέρων τάξεων και κυρίως των εργατών λόγω του ότι σε αυτές τις τάξεις επικρατούσε κυρίως το πρόβλημα της αμάθειας.⁸⁵ Δηλαδή να υποχρεώνονται τα άτομα, ανεξάρτητα με το αν θέλουν ή όχι, να μαθαίνουν τουλάχιστον την βασική εκπαίδευση, που για τον τότε καιρό ήταν η γραφή, η ανάγνωση και η αριθμητική. Ένα άλλο θέμα που όλοι συμφωνούν είναι η ισότητα των δύο φύλλων στον τομέα της εκπαίδευσης. Στην Αγγλία του 18^{ου} – 19^{ου} αιώνα οι γυναίκες δεν είχαν τις ίδιες ευκαιρίες στην παιδεία, με τους άντρες και πολύ περισσότερο δεν είχαν καν το δικαίωμα να δουλέψουν σαν παιδαγωγοί. Μέσα στην ιστορία σχεδόν ποτέ δεν υπήρξε ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Υπάρχουν πληροφορίες ότι τον 5 αιώνα πΧ ο Χαρώνδας εισήγαγε το νόμο “Των πολιτών τους υιείς άπαντας μανθάνειν χορηγούσης της πόλεως τους μισθούς τοις διδασκάλοις”.⁸⁶ Ο νόμος αυτός αφορούσε μόνο τα αγόρια. Όλοι οι φιλόσοφοι, και όχι μόνο οι οικονομολόγοι, στα γραπτά τους τόνιζαν ότι είναι υποχρέωση και καθήκον των κυβερνήσεων, στον τομέα της εκπαίδευσης και όχι μόνο, να προσφέρουν τα ίδια δικαιώματα που μέχρι τότε κατείχαν μόνο οι άντρες.

---

⁸⁴ Πηγή από την ιστοσελίδα <http://www.ekivolos.gr/paideia.pdf>

⁸⁵ Donald Winch, το ίδιο, p. 189

⁸⁶ Πηγή από την ιστοσελίδα <http://www.ekivolos.gr/paideia.pdf>.

Με τον νόμο αυτό ο Χαρώνδας ήταν ο πρώτος που εισήγαγε την υποχρεωτική παιδεία στην αρχαία Ελλάδα.

Από το παραπάνω κεφάλαιο το κύριο συμπέρασμα είναι ότι οι απόψεις των Adam Smith, John Stuart Mill, Thomas Robert Malthus, Jean – Baptiste Say και Nassau William Senior, στο εκπαιδευτικό ζήτημα είναι σχεδόν οι ίδιες. Ο λόγος γι' αυτό δεν είναι άλλος από τον φιλελεύθερο τρόπο σκέψης που διακατείχε τους εκπρόσωπους της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Η λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, του ελεύθερου ανταγωνισμού και της ατομικής ιδιοκτησίας και ελευθερίας, είναι απόψεις που υποστήριζαν σε όλες τις οικονομικές μελέτες και εργασίες τους και που τις χρησιμοποίησαν και για την παιδεία με σκοπό την βελτίωση της και τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα της. Τόνιζαν όμως ότι έπρεπε να υπάρχει και κάποιος κρατικός παρεμβατισμός, αφού είναι ευθύνη του κράτους να παρέχει τη βασική τουλάχιστο εκπαίδευση.⁸⁷ Έπρεπε το κράτος να παρεμβαίνει με την επιβολή της υποχρεωτικής βασικής παιδείας και την βοήθεια σε άτομα που ήταν ανίκανα να πληρώσουν, αλλά από την άλλη ήταν υπόχρεο να αποφεύγει να ελέγχει το εκπαιδευτικό σύστημα.

4.2. Προτάσεις για ένα Εκπαιδευτικό Σύστημα

Μέσα από την συγκεκριμένη μελέτη, είχα την δυνατότητα να κατανοήσω περισσότερο και σε μεγαλύτερο βάθος τις φιλελεύθερες ιδέες των κλασικών οικονομολόγων, κυριότερα αυτές που αφορούν το μείζον θέμα της παιδείας.

Σήμερα στην εποχή της γνώσης και της τεχνολογίας το πώς πρέπει να είναι δομημένο ένα εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί θέμα ατελείωτων διάλογων, έντονων συζητήσεων και μερικές φορές βίαιων συγκρούσεων. Στις λίγες σελίδες που ακολουθούν, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω μια πολύ πρόχειρη πρότασης δόμησης και λειτουργίας ενός εκπαιδευτικού συστήματος. Εκφέροντας την προσωπική μου γνώμη, θέλω να τονίσω ότι, επηρεάστηκα από τις φιλελεύθερες ιδέες των κλασικών και ιδιαίτερα από το βιβλίο του John Stuart Mill “Περί Ελευθερίας”. Θα αναπτύξω την πρόταση μου σε δύο μέρη. Το ένα αφορά την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση και το άλλο την τριτοβάθμια.

---

⁸⁷ Donald Winch, το ίδιο, p. 278

4.2.1. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Νομίζω είναι ευρέως αποδεκτό ότι, μέσα από την σωστή εκπαίδευση δημιουργούνται άνθρωποι ενάρετοι και λογικοί, που βοηθούν την κοινωνία, καθώς και δημοκρατικά και ανθρωπιστικά ιδεώδη, που είναι απαραίτητα για μια χώρα που θέλει να ονομάζεται πολιτισμένη.

Το πρώτο θέμα που θέλω να θίξω αφορά την διεύθυνση του συστήματος. Σήμερα αυτή η δύναμη, σχεδόν σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, πηγάζει από το κράτος και κυρίως από το εκάστοτε υπουργείο παιδείας. Είναι όμως το κράτος ο άμεσα ενδιαφερόμενος για την εκπαίδευση των νέων του; Ναι, έχει κάποια σημαντικά έμμεσα, και κυρίως μακροχρόνια οφέλη από την διαδικασία αυτή, αλλά αυτός που πάνω από όλα νοιάζεται και προσπαθεί να κάνει τα πάντα για το παιδί, δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον γονιό. Αφού είναι ο άμεσα ενδιαφερόμενος, τότε πρέπει και να διοικεί το σύστημα. Και ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό δεν είναι άλλος από μια επιτροπή γονέων σε κάθε σχολείο, η οποία θα είναι και υπεύθυνη διοίκησης αυτού του σχολείου. Αυτή η επιτροπή θα πρέπει να είναι αιρετή, με θητεία δύο με τρία χρόνια και θα απαρτίζεται από τουλάχιστον 25 γονείς (των οποίων τα παιδιά τους φοιτούν εκεί). Ο αριθμός αυτός πρέπει να είναι μεγάλος, για να αποφευχθούν προβλήματα διαφθοράς και “άτυπων” συμμαχιών. Εκτός από γονείς, εμπλοκή χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου, θα έχουν και κάποια έμμισθα άτομα, εφόσον κριθεί απαραίτητο (οικονομολόγοι, ψυχολόγοι, επικοινωνιολόγοι κτλ). Τα καθήκοντα αυτής της επιτροπής, θα είναι κυρίως η υπογραφή συμβολαίων με δασκάλους και καθηγητές, η αποδέσμευση αυτών όταν είναι απαραίτητο, οι κτιριακές εγκαταστάσεις και λοιπές εσωτερικές αποφάσεις που θα πρέπει να παρθούν.

Από την μεριά των εκπαιδευτικών, για να αποφευχθεί η γραφειοκρατία ελέγχου όλων των βιογραφικών, από τις επιτροπές γονέων, θα πρέπει να υπόκεινται σε γενικές εξετάσεις, οι οποίες θα είναι υπό την ευθύνη του κράτους, θα αφορούν τον κλάδο τους και θα έχουν ισχύ για λίγα χρόνια, τέσσερα με πέντε. Από αυτές τις εξετάσεις θα παίρνουν ένα βαθμό, ο οποίος θα είναι και η βάση τους για πρόσληψη σε κάποιο σχολείο. Μέσω της άρσης της μονιμότητας τους καθώς και του μη σταθερού μισθού, ο καθένας θα προσπαθεί να γίνει πιο ανταγωνιστικός ούτως ώστε καταρχάς να βρει δουλειά και έπειτα βασιζόμενος στην φήμη και την απόδοση του, να αυξήσει όσο

μπορεί το εισόδημα του αυτό. Το συμβόλαιο που θα του παρέχεται θα είναι διάρκειας κάποιων ετών, δύο ή τριών το πολύ, και με το πέρας αυτού ανεξάρτητα με το αν θα παραμείνει στο σχολείο ή αν θα βρει κάποια καλύτερη προσφορά, θα του δίνεται μια συστατική επιστολή που θα αφορά απόψεις για την δουλειά του, από το συμβούλιο γονέων, το διευθυντή του σχολείου και το μαθητικό συμβούλιο. Έτσι αν ένας καθηγητής αποδείξει βάσει των εξετάσεων του, της συστατικής επιστολής καθώς και των αποτελεσμάτων των μαθητών του στις γενικές εξετάσεις, ότι είναι ο καλύτερος, μέσα σε λίγα χρόνια θα αυξήσει το εισόδημα του και θα έχει μια σαφώς καλύτερη ζωή αυτός και η οικογένεια του.

Όσον αφορά τους μαθητές, οι οποίοι είναι το κυριότερο κομμάτι σε οποιοδήποτε εκπαιδευτικό σύστημα, οι αλλαγές που πρέπει να γίνουν δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλες. Θα εξακολουθούν να έχουν το προνόμιο της δωρεάν παιδείας και να παίρνουν τα βιβλία τους δωρεάν. Το σημαντικότερο που αλλάζει είναι η παροχή δύναμης που τους δίνεται, για το που θέλουν να πάνε να φοιτήσουν. Δηλαδή κανένας δεν θα τους επιβάλει σε πιο σχολείο πρέπει να πάνε. Έχουν δικαίωμα, αυτοί και οι γονείς τους, να διαλέξουν το καλύτερο για αυτούς. Επίσης θα πρέπει να διαλέξουν και κάποια μαθήματα ειδικού ενδιαφέροντος όπως είναι οι αθλοπαιδιές, η μουσική, η τέχνη κτλ. Και πάνω σε αυτά τα μαθήματα κάθε χρόνο θα γίνονται μεγάλοι διαγωνισμοί με σκοπό να ανταμειφθούν οι καλύτεροι. Με αυτό τον τρόπο, εκτός από τον κορμό μαθημάτων που θα διδάσκονται, θα διαλέγουν κάποια μαθήματα που θα τους βοηθήσουν να εξερευνήσουν κάποια ταλέντα τους και να μάθουν πως μπορούν να τα εκμεταλλευτούν. Η τελευταία τους υποχρέωση θα είναι να εκλέγουν το συμβούλιο τους, που θα έχει δικαίωμα να παρίσταται στις συνεδρίες του συμβουλίου γονέων, αλλά δεν θα έχει δικαίωμα ψήφου. Θα είναι υπεύθυνο απλά να μεταφέρει προτάσεις, ιδέες και παράπονα των μαθητών και να λαμβάνει μέρος στις διάφορες συζητήσεις. Τέλος, κάθε χρόνο, θα γίνονται κάποιες εξετάσεις σε όλα τα μαθήματα υπό την ευθύνη του κράτους. Υποχρεωτική εξέταση θα έχουν όλοι για τα μαθήματα των Νέων Ελληνικών και των Μαθηματικών, ενώ για τα υπόλοιπα θα έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν με βάση αυτά που οι ίδιοι πιστεύουν ότι είναι τα κατάλληλα μαθήματα, τα οποία θα τους βοηθήσουν στο μέλλον. Ο βαθμός που θα παίρνουν σε κάθε μάθημα θα τους βοηθά στις αιτήσεις που θα κάνουν για εισδοχή στα πανεπιστήμια αλλά και από την άλλη θα είναι και ένας τρόπος αξιολόγησης των καθηγητών τους. Έτσι με αυτό τον τρόπο οι ίδιοι οι καθηγητές θα έχουν κίνητρο να βοηθήσουν τα παιδιά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, με σκοπό να αποκτήσουν θετικότερη φήμη.

Ο ρόλος του Υπουργείου Παιδείας και της αρμόδιας επιτροπής της Βουλής θα είναι κυρίως η οικονομική βοήθεια και η εποπτεία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Η οικονομική βοήθεια που θα δίνεται δεν θα είναι ένα σταθερό ποσό το χρόνο, αλλά θα δίνεται ανά μαθητή. Δηλαδή κάθε χρόνο θα αποφασίζεται ένα ικανοποιητικό ποσό που θα δίνεται ανά μαθητή, με σκοπό το σχολείο να κατέχει κάποια χρήματα που θα το βοηθήσουν να προσλάβει το διδακτικό και λοιπό προσωπικό, να κατασκευάζει τις κατάλληλες εγκαταστάσεις και να πληρώνει οτιδήποτε άλλο έξοδο έχει. Έτσι, με αυτό τον τρόπο, το κάθε σχολείο θα προσπαθεί συνεχώς να γίνεται πιο ανταγωνιστικό με σκοπό να προσελκύει όλο και περισσότερους μαθητές. Και ο καλύτερος τρόπος προσέλκυσης μαθητών σ' ένα σχολείο, δεν είναι άλλος, από την παροχή των αποτελεσματικότερων εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Η φήμη ενός σχολείου προέρχεται από τη φήμη των καθηγητών του, οι οποίοι από την μεριά τους αντλούν την φήμη τους από τους μαθητές τους. Άλλη, πολύ σημαντική αρμοδιότητα, που θα έχει το υπουργείο, θα είναι η παροχή των κατάλληλων βιβλίων στα σχολεία και η επιβολή του εκπαιδευτικού προγράμματος. Το πρόγραμμα θα πρέπει να συσταθεί με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε τα μαθήματα να διδάσκονται με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο και τα παιδιά να μην χρειάζονται εξωσχολικά φροντιστηριακά μαθήματα. Υπό την ευθύνη του υπουργείου θα πρέπει να είναι και η δημιουργία κάποιων βασικών κανονισμών λειτουργίας των σχολείων. Οι κανονισμοί αυτοί θα έχουν ως στόχο όχι να ελέγξουν τα σχολεία αλλά να τα βοηθήσουν να παρέχουν τις υπηρεσίες τους με αποδοτικότερο τρόπο. Βασικοί κανόνες θα πρέπει να είναι ο αριθμός των μαθητών ανά τμήμα, η ύπαρξη βιβλιοθήκης και άλλων κτιριακών εγκαταστάσεων κτλ. Επίσης σε κάθε συμβούλιο γονέων πρέπει να υπάρχει και ένας εκπρόσωπος του υπουργείου, με την κατάλληλη πείρα, χωρίς να έχει το δικαίωμα ψήφου, που σκοπός του θα είναι να βοηθά σε ότι προβλήματα τυχόν χρειάζεται το σχολείο. Ακόμα από την στιγμή που το υπουργείο δίνει τα χρήματα, με το τέλος κάθε σχολικής χρονιάς, έχει το δικαίωμα και θα είναι υπεύθυνο, να στέλνει κάποιους ελεγκτές για να ελέγχουν τα οικονομικά βιβλία του κάθε σχολείου. Τέλος, πολύ σημαντική δουλειά που θα έχει υπό την ευθύνη του το υπουργείο, θα είναι η σύσταση των εξετάσεων που θα δίνουν οι μαθητές και οι καθηγητές. Οι εξετάσεις αυτές θα πρέπει να είναι κατάλληλα δομημένες, και με τον ίδιο βαθμό δυσκολίας κάθε φορά, ώστε να αποτελούν το καταλληλότερο μέτρο σύγκρισης τόσο για τους μαθητές, όσο και για τους καθηγητές. Σαν τελευταίο θέμα στο συγκεκριμένο κομμάτι του κεφαλαίου άφησα το σημαντικότερο. Για εμένα το σημαντικότερο στοιχείο που μπορεί να πάρει την

παιδεία πολύ μπροστά είναι η αξιολόγηση, και η δημοσιοποίηση της. Όταν μιλώ για αξιολόγηση εννοώ τόσο την ποιοτική (ανθρώπινο κεφάλαιο) όσο και την ποσοτική (υλικό κεφάλαιο) αξιολόγηση. Δηλαδή κάθε χρόνο το κάθε σχολείο θα παίρνει μια βαθμολογία με το τι κατέχει και πως το αξιοποιεί. Αυτή η βαθμολογία θα είναι και γενική, ένα βαθμός δηλαδή, αλλά και ειδική, διάφορες βαθμολογήσεις σε διαφορετικές κατηγορίες. Πχ θα υπάρχει ξεχωριστή κατηγορία σε ότι αφορά την ποιότητα των καθηγητών, άλλη σε ότι αφορά τις κτιριακές εγκαταστάσεις, τα βραβεία του σχολείου και των μαθητών του σε διάφορους διαγωνισμούς κτλ. Αλλά χωρίς την δημοσιοποίηση της η αξιολόγηση αυτή θα είναι άχρηστη. Δικαίωμα να την μάθουν πρέπει να έχουν οι πάντες, εύκολα και γρήγορα. Ο λόγος είναι ότι έτσι ο κάθε γονιός βλέποντας μόνο ένα αριθμό να αποφασίζει πιο είναι το κατάλληλο σχολείο να στείλει το παιδί του. Έτσι, το κάθε σχολείο θα είναι υπόχρεο να βελτιώσει τις υπηρεσίες του, με σκοπό να αυξήσει τα παιδιά που θα φοιτούν σε αυτό.

Κατά την γνώμη μου σε ότι αφορά την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση τον πρώτο λόγο πρέπει να έχει ο ίδιος ο μαθητής και η οικογένεια του. Εξάλλου σκοπός ενός εκπαιδευτικού συστήματος είναι η καλύτερη παροχή παιδείας στα νιάτα της χώρας. Με τις επιλογές τους οι μαθητές θα κρατούν στα χέρια τους το μοχλό πίεσης, που θα αναγκάζει το κάθε σχολείο να γίνεται συνεχώς αποτελεσματικότερο και αποδοτικότερο.

4.2.2. Τριτοβάθμια Εκπαίδευση

Η τριτοβάθμια ή ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση είναι η ουσιαστικότερη παιδεία που μπορεί να λάβει ένα άτομο, αφού με αυτή εμβαθύνει τις γνώσεις του, προετοιμάζεται για την αγορά εργασίας και αποκτά επιστημονική κατάρτιση.

Η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση πρέπει να προσφέρεται σε όλα τα άτομα της κοινωνίας και να είναι υποχρεωτική για όλους. Αντίθετα η τριτοβάθμια εκπαίδευση προσφέρεται μόνο σε όσους θέλουν. Για αυτό τον λόγο, πιστεύω ότι, το κράτος πρέπει να παραμένει εντελώς έξω. Όλοι πληρώνουν φόρους, και οι φόροι αυτοί πρέπει να χρησιμοποιούνται προς όφελος όλων. Δεν είναι όμως προς όφελος όλων κάποιοι να πηγαίνουν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα. Είναι προς άμεσο όφελος αυτών των συγκεκριμένων. Δηλαδή παρόλο που και η κοινωνία θα αποκτήσει κάποια οφέλη αυτά είναι έμμεσα και μακροχρόνια. Όποιος αποφασίσει ότι θέλει να

αποκτήσει επιστημονική κατάρτιση, θα πρέπει να είναι και σε θέση να πληρώσει την συγκεκριμένη αυτή εκπαίδευση.

Η διοίκηση, η οργάνωση και η λειτουργία ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος θα πρέπει να είναι εντελώς ανεξάρτητη τόσο από το κράτος όσο και μεταξύ των ίδιων των εκπαιδευτηρίων. Η διαφοροποίηση των υπηρεσιών δημιουργεί καλύτερες υπηρεσίες και περισσότερες ευκαιρίες. Δηλαδή από μόνο του πρέπει να αποφασίσει χωρίς περιορισμούς, τι πρέπει να διδάξει, πως, με ποια βιβλία κτλ. Αυτό πρέπει να αποφασίσει ποιους μαθητές θα πάρει, πόσους και με πόσα χρήματα. Από μόνο να δημιουργήσει τις κατάλληλες εγκαταστάσεις, να ρυθμίσει τις διάφορες λειτουργίες κτλ.

Το κράτος θα είναι απλά υπεύθυνο να εκδίδει τις άδειες ίδρυσης ενός ανώτατου ιδρύματος, εφόσον πληροί κάποιες προδιαγραφές και τέλος, ανά τακτά χρονικά διαστήματα να ελέγχει αν όντως το κάθε ίδρυμα λειτουργεί με βάση αυτές τις προδιαγραφές. Δηλαδή, μπορεί να επιβάλει την ύπαρξη της βιβλιοθήκης, ενός εστιατορίου, των αμφιθεάτρων κτλ. Προδιαγραφές που θεωρούνται απαραίτητες για την λειτουργία ενός κατάλληλου ανώτατου ιδρύματος.

Όσον αφορά την αξιολόγηση των ιδρυμάτων αυτών θα γίνεται με δύο τρόπους. Ο πρώτος είναι παρόμοιος, αν όχι ίδιος, με αυτόν στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Δηλαδή με την ύπαρξη μιας βαθμολογίας, για όσα ιδρύματα έχουν άδεια λειτουργίας, και η συνεχής παρουσίαση του προς ενημέρωση όλων. Αυτό θα είναι και η κύρια βάση για το που ένας μαθητής θα επιθυμεί να συνεχίσει την ακαδημαϊκή του εκπαίδευση. Ο δεύτερος τρόπος αξιολόγησης θα είναι η φήμη. Η φήμη, δηλαδή, που θα καταφέρει να αποκτήσει το κάθε ίδρυμα με το πέρασμα του χρόνου. Και η φήμη αυτή θα είναι το αποτέλεσμα στη ζήτηση της αγοράς εργασίας. Δηλαδή, βλέποντας κανείς τους υπαλλήλους και του διευθυντές και παρατηρώντας από πιο ίδρυμα προέρχονται, θα βοηθήσει την φήμη του συγκεκριμένου ιδρύματος αν οι απόφοιτοι του είναι άρτια εκπαιδευμένοι αλλά και αντίθετα θα αμαυρώσει την φήμη του αν τα αποτελέσματα τους δεν είναι τόσο αποτελεσματικά.

Από την άλλη όμως το κράτος, αν νομίζει ότι μπορεί να είναι ανταγωνιστικό, θα έχει το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας δικών του ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Αλλά θα είναι υπόχρεο να λειτουργεί κάτω από τους κανόνες του υγιούς ανταγωνισμού και της ανοιχτής αγοράς. Δηλαδή, το ίδρυμα αυτό δεν θα έχει καμία επιδότηση από το κράτος. Το κράτος θα είναι απλά ο ιδιοκτήτης του. Δεν θα είναι

δωρεάν, θα υπάρχουν οι τιμές στα βιβλία και θα είναι υπόχρεο να πληροί τις προδιαγραφές που θα ισχύουν και στα υπόλοιπα πανεπιστήμια.

Πιστεύω ότι με αυτή τη συνεχή άμιλλα και την ανάγκη της συνεχούς βελτίωσης, όλα τα ανώτατα και ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, δημόσια ή ιδιωτικά, θα βελτιωθούν σε μεγάλο βαθμό και θα είναι ικανά να συντελούν το έργο τους, που δεν θα είναι άλλο από την παροχή της αποτελεσματικότερης και αποδοτικότερης επιστημονικής γνώσης.

4.3. Επίλογος

Κλείνοντας αυτή την μελέτη, θα ήθελα πάνω από όλα, να τονίσω ότι μελετώντας κάποιος τους κλασικούς, και κυρίως τις βασικές σκέψεις και ιδέες τους στο υπό συζήτηση θέμα της παιδείας, είναι σε θέση να κατανοήσει με μεγαλύτερη ευκολία τι προσφέρει η παιδεία και πώς μπορεί ένα εκπαιδευτικό σύστημα να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα. Τα δύο πολύ σημαντικά συμπεράσματα που κατάφερα να αντλήσω από την μελέτη των εκπροσώπων της κλασικής σχολής πολιτικής οικονομίας, αφορούν την κρατική παρέμβαση και τα πλεονεκτήματα που μπορεί να προσφέρει η παιδεία.

Ξεκινώντας την παρούσα μελέτη, μέσα στο μυαλό μου υπήρχε η ιδέα ότι οι φιλελεύθερες ιδέες της αγοράς και του ανταγωνισμού και η απόρριψη κάθε είδους κρατικής παρέμβασης, θα ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά που θα χαρακτήριζαν τις ιδέες των κλασικών στο θέμα της παιδείας. Μέσα όμως από την μελέτη των βασικών αντιπροσώπων της σχολής, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι οι αρχικές μου σκέψεις ήταν τελείως λάθος. Αντίθετα οι κλασικοί, και κυρίως ο Mill, υποστήριζαν ότι πρέπει να υπάρχει κρατική παρέμβαση, αλλά η παιδεία δεν θα έπρεπε κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες να γίνει υποχείριο των εκάστοτε κυβερνήσεων.

Το δεύτερο συμπέρασμα που αναφέρω και πιο πάνω αφορά τα πλεονεκτήματα της παιδείας. Πάντοτε, από τον καιρό της αρχαιότητας, οι άνθρωποι πίστευαν ότι μέσω της σωστής εκπαίδευσης, μπορεί να δημιουργηθεί ένα καλύτερο άτομο και μια καλύτερη κοινωνία. Οι χρυσές σελίδες πολλών αυτοκρατοριών γράφηκαν, κυρίως βασιζόμενες στην γνώση και την παιδεία. Παραδείγματα έχουμε από τα αρχαία χρόνια όπως την Αίγυπτο, την Ελλάδα και την Ρώμη, έπειτα τις αποικιοκρατικές

δυνάμεις της Ισπανίας, της Πορτογαλίας κτλ, μέχρι και την σύγχρονη εποχή τις ΗΠΑ, την Αγγλία κτλ. Αντίθετα μια από τις χειρότερες περιόδους που γνώρισε η ανθρωπότητα ήταν ο Μεσαίωνας, όπου η γνώση και η φιλελεύθερη παιδεία ήταν απαγορευμένα.

Οι μικρές διαφορές μεταξύ των πέντε φιλοσόφων που ανέλυσα πιο πάνω, δεν είναι τίποτα άλλο από τον καθρέφτη της χρονικής περιόδου που έζησαν. Ο Smith έζησε πριν από την βιομηχανική επανάσταση και σε μια εποχή όπου η παιδεία στην Αγγλία ήταν σε πολύ άσχημη φάση. Ο Say έζησε στην Γαλλία του Ναπολέοντα, οι Malthus και Senior έζησαν τα πρώτα θετικά βήματα που είχε κάνει το εκπαιδευτικό σύστημα, και τέλος αφού είχε γίνει η θετική αρχή προς μια καλύτερη παιδεία, ο Mill μίλησε και εργάστηκε για το τελικό κτίσιμο των εκπαιδευτικών θεσμών.

Τέλος, εντυπωσιακό στοιχείο είναι ότι τριακόσια χρόνια μετά την γέννηση του πατέρα της σύγχρονης οικονομικής και την απαρχή της σύγχρονης οικονομικής σκέψης, οι ιδέες των τότε φιλοσόφων εξακολουθούν να έχουν μέχρι και σήμερα ένθερμους υποστηρικτές. Ειδικότερα σήμερα σε μια εποχή που τόσο στην Ελλάδα αλλά και σε πολλές χώρες του κόσμου η παιδεία περνά μέσα από μια φάση ύφεσης. Ίσως η στροφή προς τους κλασικούς να είναι η λύση που όλοι επιζητούμε. Να είναι η αναγέννηση της αποτελεσματικής παιδείας και του αποδοτικού εκπαιδευτικού συστήματος.

5. Βιβλιογραφία

Ελληνική

- ① Γράβαρης, Ν. Διονύσης, Εκπαιδευτική και πολιτική οικονομία, Αρχές εκπαιδευτικής πολιτικής στους Α. Smith, J. St. Mill και Α. Marshall, εκδόσεις Σάκη Καραγιώργα, Αθήνα 1994
2. Δαμάσκος Παναγιώτης, “Η Φύση στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία”, Περιοδικό “Ηλεκτρονικός Φυσικός Κόσμος” Ένωση Ελλήνων Φυσικών, τεύχος 3, 2003
- ✓3. Δρακόπουλος, Α. Σταύρος, Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης, Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης: μια επισκόπηση, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003
- 4. Δρόσος, Γ. Διονύσης, Αγορά και Κράτος στον Adam Smith, κριτική στην αναδρομική θεμελίωση του νεοφιλελευθερισμού, εκδόσεις Σάκη Καραγιώργα, Αθήνα 1994
5. Ζουμπουλάκης Μιχαήλ, “Το κοινωνικό κράτος στους Βρετανούς Κλασικούς”, ΣΠΟΥΔΑΙ, περιοδική επιστημονική έκδοση του πανεπιστημίου Πειραιώς, τόμος 52, τεύχος 4, σ. 116
6. Mankiw, N. Gregory (1998), Αρχές της Οικονομικής, εκδόσεις Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2001
- ⑦ Μιλ, Τζον Στούαρτ Μιλ (1859), Περί Ελευθερίας, εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1983
8. Μπαμπινιώτης, Δ. Γεώργιος, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, 2^η έκδοση, εκδόσεις Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα 2002
9. Ρασής Σπύρος, Τα πανεπιστήμια Χθες και Σήμερα, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2004
- 10. Σμίθ, Άνταμς (1776), Έρευνα για την φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών, εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991

Αγγλική

11. Dale, Roger, Geoff Esland, Schooling and Capitalism, The open University press, εκδόσεις Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1976
- ⑫ Edwin G. West, “Private versus Public Education: A Classical Economic Dispute”, Journal of Political Economy, Vol. LXXII, No. 5, October 1964

13. Gillard, Derek, Education in England: a brief history, εκδόσεις Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1998
14. Hollander, Samuel, The economics of Thomas Robert Malthus, εκδόσεις University of Toronto Press Incorporated, Toronto 1997
15. Jensen E Hans, "John Stuart Mill's Theories of wealth and Income Distribution", Review of the Social economy, Volume LIX, No 4, edition Routledge, Taylor and Francis Group
16. Malthus, Thomas Robert, An Essay on the Principle of Population: A view of its past and present effects on human happiness; with an inquiry into our prospects respecting the future removal or mitigation of the evils which it occasions, εκδόσεις John Murray, Sixth edition, London 1826
17. Mill, John Stuart, Essays on Equality, Law and Education, εκδόσεις Routledge, London 1996
18. Mill, John Stuart (1848), Principles of political economy with some of their applications to social philosophy, seventh edition, εκδόσεις Logments, Green and Co, London 1909
19. O'Donnell, G. Margaret, The educational thought of the classic political economists, εκδόσεις University press of America, New York 1985
20. Say, Jean Baptiste (1803), A Treatise on Political Economy, 45th edition, εκδόσεις Lippincott Grambo and Co, Philadelphia 1855
21. Senior, N. W. (1836), An Outline of the Science of Political Economy, 3th, εκδόσεις Richard Griffin and Co, London 1854
22. Smith, Adam (1776), Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, εκδόσεις Perguin Book, London 1986
23. Winch, Donald, Riches and Poverty, an intellectual history oh political economy in Britain 1750 – 1834, εκδόσεις Cambridge university press, London 1996
24. Young, T Jeffrey, "Unintended Order and Intervention: Adam Smith's Theory of the role of the state", The Role of Government of the history of the economic thought, Duke University Press, Volume 37, Durham and London 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085404